

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KRISTIAN HALD

STED-
NAVNE
OG
KULTUR-
HISTORIE

STEDNAVNE OG
KULTURHISTORIE

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING'S
HÅNDBØGER

KRISTIAN HALD

STEDNAVNE OG
KULTURHISTORIE

2. oplag

KØBENHAVN 1969

I håndbogsserien under redaktion af Herluf Nielsen
foreligger tillige:

Knud Prange: Heraldik og historie

Herluf Nielsen: Kronologi

Povl Eller: Historisk ikonografi

Georg Galster: Mønt

Ib Kejlbo: Historisk kartografi

Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning

Poul Rasmussen: Mål og vægt

Anders Bæksted: Danske indskrifter

Johan Jørgensen: Skifter og testamenter

Uden for serien, men om beslægtede emner:

R. W. Bauer: Calender for årene indtil 2200 e. Kr.
(fototeknisk optryk)

H. Worsøe: Grundbog i slægtshistorie

G. Hansen: Grundtræk af en historisk metode

FORORD

At stednavnene er en vigtig kilde for bebyggelseshistorien er velkendt, og mange forskere, filologer, historikere og arkæologer, har arbejdet med herhen hørende problemer. Betydningen for religionshistorien er også erkendt, selv om en grundig og kritisk undersøgelse af danske »sakrale« navne endnu savnes. Navnene har imidlertid betydning for mange andre sider af kulturhistorien – foruden for naturvidenskabelige discipliner som dyre- og plantegeografi – og det er hensigten at illustrere det i dette lille skrift ved nogle eksempler fra forskellige områder. Det er mest marknavne, der er brugt som kilder, og bogen bliver derved til en vis grad et supplement til min bog om »Vore Stednavne«, uden dog at gøre en sammenfattende behandling af det rige marknavnestof overflødig.

Af utrykte kilder er især benyttet et udvalg af markbøger 1681–1683 til Christian V's matrikel, her blot citeret som »markbogen« uden årstal.

Forkortelserne er de af Dansk historisk Fællesforening foreslåede; se Fortid og Nutid XXI 47 ff.

København, den 23. maj 1966.

Kristian Hald.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	5
Indledning. Stednavnenes alder	7
1. Stednavne og arkæologi	13
2. Stednavne og ældre tiders landbrug	24
3. Landsbyliv og stednavne	37
4. Kultminder og folketro i stednavne	50
5. Stednavne og dialektforskning	67
Tillæg. Om indsamling af stednavne	82
Register	89

INDLEDNING . STEDNAVNEENS ALDER

En vigtig – og vanskelig – opgave for navneforskningen er bestemmelsen af stednavnenes relative og absolutte kronologi. De sikreste resultater er her nået med hensyn til de primære bebyggelsesnavne, medens der hersker mere divergerende anskuelser om natur- og marknavnenes alder. Allerede i slutningen af det 19. århundrede kunne historikerne Johannes Steenstrup og Sigurd Nygaard på grundlag af byernes størrelsesforhold og arten af de personnavne, der er forled i nogle af navnene, fastslå, at der er en tydelig aldersforskel mellem navnetyper som -inge, -løse, -lev og -sted, der tilhører tiden før vikingetogene, og yngre navne på -torp, -bøl og -rød. Den absolutte datering af disse og andre navnetyper (og af de enkelte navne) er dog forbundet med store vanskeligheder trods anvendelsen af mange forskellige metoder ved aldersbestemmelsen.

De sikreste holdepunkter synes stadig at være navnenes sproglige ejendommeligheder med hensyn til lydforhold, bøjning og ordforråd. Ved hjælp af i-omlyden af kort e – overgang af e til i i rodstavelsen under indflydelse af et i i endelsen – kan visse ing-navne dateres til den urnordiske periode. Det gælder f. eks. navne som *Bjerning* og *Hjerting*, gammel-da. Birning, Hirting, der er afledt af henholdsvis urnord. *bernuR »bjørn« og *herutaR »hjort«. Nogle lev-navne, f. eks. det sjællandske *Vemmelev* (Valdemars jordebog *Wimmærlef*), er sammensat med mandnavne på -mar i den oprindelige ejeform på a(r), hvad der tyder på høj alder, da denne endelse er ganske ukendt i disse navne i historisk nordisk. Andre navne kan dateres ved hjælp af ordforrådet. Det fremgår af bibelske personnavne i forleddene på navne

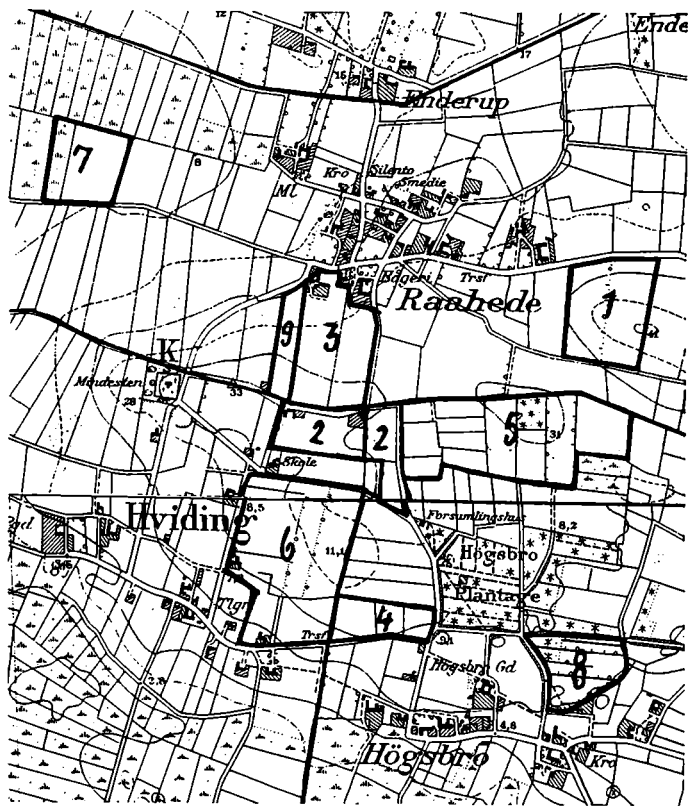

som *Nielstrup*, *Pederstrup*, *Povlstrup* m. fl., at nogle torpnavne først kan være dannet i kristen tid, men nordiske navne på -thorp i Danelagen og Normandiet viser, at typen har været i brug allerede i vikingetiden. I det hele er forekomsten af en navnetype i vikingebygderne et vigtigt alderskriterium, men det må ikke glemmes, at ikke alle nordiske navne i Danelagen tilhører den første kolonisationsperiode. I nogle egne, hvor dansk sprog har holdt sig gennem to-tre århundreder, kan nye, danske navne være dannet temmelig lang tid efter erobringen. I Lincolnshire repræsenterer således navnene på -toft stort set et yngre lag i navngivningen.

Det har ofte været forsøgt at datere stednavne ad arkæologisk vej, men hidtil er det ikke lykkedes at påvise nogen tydelig sammenhæng mellem udbredelsen af de gamle navnetyper og de af arkæologerne konstaterede jernalderbygder. I Merløseområdet i Vestsjælland, hvor navne på -løse er så dominerende, at man uden videre kan sætte lighedstegn mellem løse-bygderne og det ældste lag af den nuværende landsbybosættelse, har Therkel Matthiassen i sin store undersøgelse af Nordvestsjællands Oldtidsbebyggelse (1959) ikke kunnet påvise en tilsvarende koncentration af jernalderens bosættelse, selv om vigtige gravfund fra romersk og ældre germansk jernalder stammer fra løse-byer.

Om de bebyggelsesnavne, der er oprindelige naturnavne, kan det fastslås, at de, taget som helhed, som bebyggelsesnavne er yngre end de primære, men den egentlige datering frembyder de samme vanskeligheder som ved andre naturnavne.

Ved betragtninger over marknavnenes (naturnavnenes) kronologi er det naturligt at tage sit udgangspunkt i den faktiske overlevering. Det viser sig derved, at de marknavne, der optræder i middelalderlige kilder, er bevaret ned gennem

Reproduceret med tilladelse af Geodætisk Institut

Udsnit af Geodætisk Instituts målebordsblad 1:20.000 fra Hviding.

1. Blaaskov. 2. Brunsager. 3. Bystreng. 4. Kobberis. 5. Kvindeland.
6. Langenge. 7. Nørretoft. 8. Skærstofte. 9. Stisager. — Navnene er
behandlet i Da Stedn V 125 ff. — Tre af kildens navne ligger uden
for kortets område.

tiden i meget forskellig udstrækning. I et dokument fra 1259, der kendes fra et udtog i Sorø Gavebog, nævnes 14 lokaliteter i landsbyen Suserup, men ingen af navnene genfindes i markbogen, og af 15 navne, der nævnes i en optegnelse fra Vester Vedsted i Ribe Oldemoder mellem 1300 og 1320, er kun ét bevaret til nutiden. Omvendt genfindes af 19 navne, der nævnes i et tingsvidne 1487 vedrørende gods i Balling sogn i Salling, de 15 i markbogen, og 13 navne i en optegnelse fra Hviding i Ribe Oldemoder c. 1478 er med én undtagelse bevaret helt til nutiden; det manglende navn findes i en udskiftningsforretning fra 1774. De ni af navnene er indlagt på hosføjede kort, og man vil se, at de fleste af lokaliteterne udgør en sammenhængende flade, hvor ikke alene de senmiddelalderlige navne er bevaret, men hvor der, og dette er i og for sig det mest interessante, heller ikke er kommet nye navne til i det forløbne halve årtusinde.

Eksemplerne viser, at marknavne kan bevares gennem meget lange tidsrum, selv om de ikke altid gør det, og der er således en reel mulighed for, at det navnestof, der findes i markbogen eller på udskiftningskortene eller optegnes i nutiden, kan gå endog meget langt tilbage i tiden, så der i danske landsbyer kan være en kerne af marknavne, der er nogenlunde ligeså gamle som byerne selv. Der er ingen grund til at tro, at overleveringen i ældre tid skulle have haft ugunstigere kår end i senere århundreder, og et behov for navne må have eksisteret lige siden byernes grundlæggelse, idet det var ved hjælp af marknavnene, man måtte orientere sig i bymarken. Oplysende er forholdene i Lincolnshire i Danelagen, hvor der i nogle landsbyer lader sig påvise op mod 100 marknavne i kilder fra 12.–13. århundrede. Selv i landsbyer med engelske navne vil ordforrådet i marknavnene være overvejende nordisk, fordi det nordiske sprog i Lincolnshire har været talt over større, sammenhængende områder.

Naturligvis må man regne med, at hovedmassen af marknavne i en landsby er yngre end byens grundlæggelse. Som eksemplerne fra Suserup og Vester Vedsted viser, kan praktisk talt hele navneforrådet være udskiftet på et eller andet tidspunkt, men også i andre tilfælde har det undergået udvidelser og ændringer i tidens løb. Man har til belysning af ændringerne undersøgt forholdet mellem navnene i markbogen og på de rundt regnet 100 år yngre udskiftningskort. Den mest omfattende undersøgelse er Chr. Lisses fra Falster, der viser, at på øen som helhed, men med store forskelle mellem de enkelte sogne, er over 20 % (i Sønder Herred alene over 25 %) af markbogens navne gået tabt eller i det mindste ikke medtaget på udskiftningskortene. I andre, mindre områder af landet har overensstemmelsen mellem navnene i de to kilder vist sig at være betydelig større.

For bedømmelsen af enkelte navnes eller navnetypers alder er der også ved marknavnene visse holdepunkter, og sproglige kriterier turde her være af endnu større betydning end ved dateringen af bebyggelsesnavnene. Nogle marknavne viser i-omlyd af a til æ og kan altså senest være fra slutningen af den periode, hvor denne lydlig forandring var virksom i sproget; det drejer sig om navne som *Sænding* (af sand) og *Brænting* (af brant »brat«). En række, især jyske, navne på -um er gamle dativ pluralis-former, og stammer således fra tiden, før denne bøjningsendelse ophørte at være i levende brug, i jysk formentlig c. 1200, da der kun findes enkelte rester af den i jyske lovhåndskrifter fra omkring 1300. Endnu ældre må antagelig et navn som jysk *Tremhøj(e)* være, idet det må formodes at være et gammelds. *Thrimhøghum. Første led er den gamle dativform af talordet tre, der her er bevaret, medens dativ pluralis-endelsen i efterledet er tabt; dativen thrim er forsvundet allerede i de ældste jyske tekster. I sammensætninger med personnavne veksler navneformer

som *Hagenhøj*, *Esbenhøj* med *Hagenshøj* og *Esbenshøj*. De første repræsenterer et ældre navnelag, idet de indeholder de gammeldanske mandsnavne Hākun og Æsbiorn i den gamle ejeform på -a(r), medens de sidste har den yngre, analogiske ejeform på -s og derfor må være fra middelalderens senere århundreder eller endnu yngre.

Af ordforrådet kan bl. a. låneordene bidrage til dateringen. Et ord som kobbøl, der er meget almindeligt i sønderjyske marknavne, er det latinske copula, der er indlånt gennem nedertysk. Om sønderjyske forhold bruges ordet i det 15. århundrede, men i navne får det først større udbredelse efter indførelse af det holstenske kobbølbrug på herregårdene i det 17. århundrede. Også låneord som fenne og blok er eftermiddelalderlige. Visse nordiske arveord må som stednavneelementer være kommet i brug forholdsvis sent. Det gælder f. eks. de meget almindelige ord løkke og gammelda. ruth »rydning«; de mangler fuldstændigt i det meget store nordiske navnestof i Danelagen og kan formodentlig først være brugt i navngivningen i hjemlandet efter vikingetiden.

Om danske stednavne i almindelighed må henvises til den udførlige bibliografi i Kristian Hald, *Vore Stednavne*, 2. udg. p. 256–283. De årlige bibliografier, der registrerer navnelitteraturen, er omtalt der.

Stednavnenes alder: Der skal her under ét henvises til *Vore Stednavne* 2. udg. p. 29 ff. (kap. 3. Stednavnenes Alder) og der cit. litt. og sa. forf. i *Det danske Sprogs Udforskning* i det 20. Århundrede (1965) p. 76 ff. samt de bebyggelsehistoriske indledninger i forskellige bind af »Danmarks Stednavne«. — Om marknavnenes kronologi se Kristian Hald: *Vore Marknavnes Alder* (Na Bygd 1948), Chr. Lisse: *Tradition og fornyelse i marknavne* (Navnestudier II), Bertil Wedmark: *Marknavnsskatten i en skånsk by* (Sydsvenska ortnamnsällskapetets årsskr. 1959–60), J. Kousgård Sørensen: *Om datering af marknavne* (Na Bygd 1962).

1. STEDNAVNE OG ARKÆOLOGI

Muligheden for en arkæologisk datering af stednavne og muligheden for at fastslå en eventuel kontinuitet mellem de forhistoriske bygder, som arkæologerne kan påvise, og bestemte typer af gamle stednavne er nævnt i det foregående afsnit. Her skal omtales nogle af de oplysninger, som stednavnene, og det vil i denne forbindelse først og fremmest sige marknavnene, kan give om den arkæologiske topografi.

Af størst betydning er formentlig de mange tusinde højnavne, der findes blandt navnestoffet. Alene i Sønderjylland er der over 1000, og mange af dem forekommer meget hyppigt; der er 19 eksempler på *Galgehøj*, 24 *Loddenhøj*, 21 *Rævehøj* og ikke mindre end 36 *Stenhøj*. Den specielle betydning »gravhøj« er bevidnet fra vikingetidens runeindskrifter, bl. a. fra *þuruuar hauk* »Thyras høj« på Bækkestenen (1), og praktisk talt overalt, hvor betydningen direkte lader sig kontrollere i terrænet, er det denne betydning, der foreligger. Når høj enkelte steder er brugt om naturlige forhøjninger, f. eks. klitter, skyldes det i alt fald i hovedsagen deres lighed med gravhøje (2). Over næsten hele landet kan man således i praksis regne med, at et navn på -høj er vidnesbyrd om tilstedeværelsen af en gravhøj. En gennemgang af navnestoffet kan derfor give os kendskab til et betydeligt antal høje, der er forsvundet, før man begyndte at registrere oldtidsminderne, og i mange tilfælde, hvor navnene er optaget på udskiftnings- og matrikelkortene eller stedfæstet i moderne optegnelser, vil det være muligt nøjagtigt at fastslå højenes beliggenhed. Af særlig vigtighed er det, at man gennem navnestoffet får mulighed for at afgøre, om egne, der nu er helt eller næsten uden gravhøje, altid har været det.

Det er vistnok arkæologernes opfattelse, at de sidste århundreders opdyrkning ikke i væsentlig grad har forrykket billedet af højenes udbredelse. Denne opfattelse vil antagelig vise sig at være rigtig i grove træk, men slår ikke til overalt. Det fremgår af en stikprøve, der er foretaget i nogle få sogne i Tune herred, egnen mellem Roskilde og Køge, en egn, der i nutiden er overordentlig fattig på jordfaste mindesmærker fra oldtiden. I markbogen forekommer følgende højnavne:

Greve sogn. I Greve bys Nørremark: *Stoore Flæszke Høys aasz, Thuæ Høys Aas.* – Der er ingen fredede oldtidsminder i sognet, men i det sydvestlige hjørne har der været en hellekiste (3).

Havdrup sogn. *Suine Høy og Bone høy.* – Bone høy er identisk med *Bavnehøj*, navn på en forlængst sløjfet høj, den eneste, der kendes fra sognet.

Kildebrønde sogn. *Ous Høys Agers Aas.* Markbogen nævner desuden *Steendys ager* og *Gammel Dys agerre.* Både stendys(se), ofte i formen stendes o. lign., og dys(se) er almindelige i stednavne og sigter i almindelighed til arkæologiske mindesmærker (4). – Ingen oldtidsmindesmærker er ellers kendt fra sognet.

Vindinge sogn. Fra Vindinge: *Brødhøys osz, Tockhøys osz, Westerhøy, Døe Manne Høye;* det sidste navn betegner tydeligt højen som en gravhøj. Fra den forsvundne Visby: *Eschildshøy, Hangehøy.* – Der kendes kun én høj, den forlængst sløjfede *Ellehøj*, fra sognet, og dens navn forekommer, som man ser, ikke i markbogens navnestof.

Som navnene viser, må et ikke ubetydeligt antal gravhøje være forsvundet i tidligere århundreder i dette lille sjællandske område. Om gamle udgravninger af høje andre steder i landet er der i øvrigt vidnesbyrd i udbredte navne som *Klovenhøj* («den kløvede høj»), *Bråddenhøj* («den opbrudte høj») og *Gravenhøj*.

J. Kousgård Sørensen har sammenstillet en række ord, der i fynske marknavne er brugt om stendysser og jættestuer (5). Foruden de ovenfor nævnte dys og stendys drejer det sig om ord som stenkiste, kæmpekiste, stenovn, kæmpehøj, kæmpefjeld, troldegrav, stue, stenstue, kammer og sandsynligvis også ring og ringel. Adskillige af disse ord, først og fremmest dys og stendys, genfindes i andre egne af landet, men i øvrigt varierer betegnelserne stærkt. Meget almindeligt i flere jyske egne er ordet jyndovn, hvis første led er et gammeldansk *iotna-, genitiv flertal af iotun »jätte«, der også indgår i jyske stednavne som *Jyndbjerg*, *Jyndeavad* m. fl. (6). Som fællesnavn forekommer jyndovn bl. a. i en præsteindberetning til Ole Worm fra Ølsted s. i Vester Lisbjerg hrd. Den der omtalte *jøngoen* er sikkert den samme, som har givet navn til *Jyn ounens fald* i markbogen. En anden *jyndoffuen* nævner præsteindberetningen fra Viby s., Ning hrd. (7). En særlig udvikling har forleddet fået i et *Jyldstenshøj* i Fjeldstervang, hvor Peter Skautrup sikkert med rette antager, at jyldsten er opstået af et ældre *jyndsten (8), men der kendes ikke gamle former af navnet. Sideformen gammel-dansk iatun indgår vistnok i en anden sammensætning på -ovn, der foreløbig kun kendes fra et enkelt navn i Grønninghoved ved Kolding. Jens A. Petersen nævner i sin topografi »Fra de otte Sogne« (9), at der her er to stendysser, også kaldet *jejerovne*. I et gammeldansk *iatun- må det oprindelige t kunne gå over til j ligesom i ordet kedel, gammel-dansk kætil, der i nogle jyske dialekter udtales [kæjl], og et *jeje-ovn vil ved en såkaldt dissimilation kunne blive til jejeovn.

Det arkæologiske fagudtryk jættestue synes ikke at forekomme i marknavne, og det er vel tvivlsomt, om det i det hele taget har været et folkeligt ord i dansk. Det ældste eksempel i Ordbog over det danske sprog er fra 1745. I

svensk, hvor den faglige betegnelse er »gånggrift«, er jättestuga derimod folkeligt og kan føres tilbage til c. 1600.

Anledningen til betegnelsen jyndovn er næppe, at man har forestillet sig jætter boende i gravkammeret, men man har ment, at de vældige stenbygninger måtte være opført af dem. Med jyndovn (og jättestue) kan sammenlignes finsk jatulinnat »jätteborge«, der anvendes om megalitgrave i den nordlige del af Österbotten. Første led er her et nordisk låneord, der foreligger i østsv. dialekt jättul, og forudsætter et med jätte nærbeslægtet urnordisk *etula- (10).

Nært beslægtet med jyndovn er betegnelser som kæmpeovn og troldovn. Præsteindb. 1638 fra FASTER s., Bølling hrd. omtaler »3 middelstore høye, kaldis almindelig *Kempeoffne*« (11), og troldovn indgår i *Trolofuens Klæppr* i markbogen fra Helgenæs s., Mols hrd.

Forestillingen om gravkammeret som en bolig ligger til grund for ordene kæmpehus, stenhus, røverstue og troldstue – foruden de ovenfor nævnte stue, stenstue og kammer. Johs. v. Schröder (12) omtaler fra Kliplev i Lundtoft hrd. »mehrere von Steinen aufgeführte Grabkammern, hier *Kjämpehuse* genannt«; de ligger i nærheden af gården *Stenkiste*, der vistnok har sit navn efter de samme gravkamre (13). Pugehus – af gammeldansk pūki »ond ånd« – indgår i *Pugehuus Wangen* (sål. markbogen) fra Glæsborg s., Djurs Nørre hrd., og stenhus i *Poskær Stenhus*, navn på en af landets største og bedst bevarede runddysser i Knebel s., Mols hrd. I betydningen »dyse« indgår ordet også i andre djurslandske stednavne; markbogen nævner *Steen Huus Agger* i Ørum s. og *Stienhuus Vang* i Voldby s., begge Djurs Nørre hrd.

Røverstue er ikke sjældent i jyske stednavne, hvor det dog ikke altid er brugt om et gravkammer. Til et sådant sigter det i *Røverstuen* i Lødderup s., Morsø Sønder hrd., der er navn på en gravhøj, og i *Røuer stou Høy* i markbogen fra Tulstrup

s., Ning hrd. Navnet kommer af, at man har ment, at røvere holdt til i disse lokaliteter, hvad de vel i nogle tilfælde virkelig har gjort. Troldstue kendes bl. a. fra *Troldstuen* i Stenstrup s., Ods hrd., en gravhøj med en dobbelt jættestue.

Om stensætninger af forskellig art er der ikke få minder i navnestoffet. *Snækkebjerg* er navn på en bakke i Egen s., Als, hvor der findes rester af flere skibssætninger, og det må være disse, der har givet anledning til navnet, der er sammensat med ordet snekke »skib« (14). Andre navne, der indeholder ordet snekke, kan have samme oprindelse; i alt fald er det uden tvivl tilfældet med *Stensnekkehøjen* i Stubberup s. på Hindsholm; i samme sogn omtales 1623 nogle stengærder, »huilcke bønderne kalde jt steenscib« (15).

Stendansen er navn på lokaliteter i Rø s. på Bornholm, hvor der er en nu ødelagt, firkantet stensætning (16). Navnet står ikke isoleret, idet markbogen fra Stubberup i Vallensved s., Ø. Flakkebjerg hrd. nævner *Steen dands aggere*. Der har åbenbart eksisteret et fællesnavn *stendans, brugt om en stensætning af en eller anden art. Man kan måske sammenstille ordet med østsvensk jungfrudans, »en slags labyrintagtige stensætninger på flade klipper« (17), altså noget lignende som det, der andre steder kaldes en trøjborg.

Gamle voldsteder og forsvarsanlæg vil som regel sætte sig spor i stednavne i nærheden. Et almindeligt ord for sådanne anlæg er borg, men ikke alle navne sammensat med dette ord har med borganlæg at gøre; specielt i gamle landsbynavne må det antages, at -borg også kan være brugt om naturlige forhøjninger i terrænet (18). I nogle tilfælde er der mulighed for, at navne på Borg-, i nutiden ofte Borre-, kan give oplysninger om ellers ukendte voldsteder, tilflugtsborge eller andre anlæg fra oldtid eller middelalder. Som et eksempel herpå skal nævnes *Bormose* (sål. målebordsbladet), navn på en mose i den sydlige del af Blære s., Års hrd. Stedet ligger 7-8

km nordvest for *Borremose* i Års s. med den berømte tilflugtsborg fra folkevandringstiden. Navnene er utvivlsoomt identiske; de udtales begge i stedets dialekt *Borremose* med tryk på sidste led, hvilket viser, at der sandsynligvis er tale om et usammensat *Borg, der senere har fået tilføjet *-mose*. At navnet i *Blære* s. skulle bero på opkaldelse efter det i Års er lidet troligt, og der var formentlig grund til at undersøge, om det også i *Blære* kunne skyldes et forhistorisk anlæg. Et andet minde om et ellers ukendt voldsted er antagelig *Borresholm* (af **Borgs-*) i *Varnæs* s., *Lundtoft* hrd. Det er navn på en lille holm i *Storemose* nær mosens rand, forbundet med det faste land med en smal tange. Mosen må tidligere have været en sø; den kaldes på *Mejers kort* fra 1641, hvor holmen tydeligt ses, men uden navn, for *Seemoor* (19).

Ordet vold er brugt om flere voldsteder, blandt andet nogle af landets berømteste, *Sjørring Volde* i Thy og *Brovold* på Als. Også sammensætningen voldborg må fra gammel tid have eksisteret som fællesnavn. Det indgår i flere stednavne, af hvilke det ældst overleverede er *Volborg* hrd. i *Københavns amt*. Det skrives i *Valdemars Jordebog Walbysheret*, idet det midterste led her er omtydet til by, men i et diplom fra 1334 i *Esrumbogen* med en mere oprindelig form *Walburshæræth* (20) og i et originaldiplom fra 1348 *Walburgheret* (21). Et andet eksempel på ordet er *Voldborg*, et voldsted på grænsen mellem *Bevtoft* s. i *Nørre Rangstrup* hrd. og *Øster Løgum* s. i *Rise* h., på *Mejers kort* 1641 *Wollburgs Heide*, *Wolburghuy*; voldstedet kaldes også *Gravengård* (22). Fra markbogen kan anføres *Volle borre Høye* i *Magleby* s., *Langelands Sønder* hrd. og *Woldborg Kiers Fald* i *Gesten* s., *Anst* hrd.

Et ord for mindre borganlæg, et forsvarstårn el. lign., er *barfred*, et lån fra middelnederty. *berchvrede*. Ordet forekommer i et brev af dronning *Margrete* fra 1396, afskrevet

c. 1450, hvori det forbydes at bygge »fæster« eller barfredh, barfrydh. Den danske form forudsætter den nederty. overgang af e til a foran h, der først kan konstateres omkring år 1300 (23), og der er således tale om et forholdsvis ungt lån. Ordet indgår i *Barfredsholm* på Samsø, nævnt første gang i Thurahs bog om Samsø fra 1758 som Baffer-Holmen (24). Et andet eksempel er *Barfreed*, der forekommer som marknavn i markbogen fra Kalvehave by og s. i Bårse hrd.; Kalvehave var en vigtig havn i middelalderen.

Et almindeligt ord for en forsvarsvold er virke, bedst kendt fra navnet *Dannevirke*. Dannevirke forekommer som marknavn flere steder i landet (25), men formodentlig overalt ved opkaldelse efter den berømte vold ved landets sydgrænse. Andre eksempler på virke i stednavne er sammenstillet af Regnar Knudsen (26). I marknavne er det undertiden brugt om lokaliteter ved gamle vejlinjer, hvor det må sigte til ældre vejspærringer. Et eksempel er *Virk* eller *Virke* i Lille Solt syd for Flensborg, hvor det kan nøje stedfæstes ved hjælp af de tyske katasterkort. Det er navn på en mark umiddelbart ved den gamle hovedvej gennem Angel fra Flensborg til Mysunde. At denne vej går langt tilbage i tiden fremgår af navnet på landsbyen *Farensted* ved østenden af Langsø, hvor vejen passerer Vedelbækken. Landsbynavnet, der i alt fald er ældre end vikingetiden, indeholder et ord *farn, der betyder »passage, overfartssted«, dannet til roden i verb. fare (27): det nuværende navn på passagen over bækken er *Vedelspang*. Et andet eksempel er *Wircke Agers fald* (sål. markbogen) i Labing, Framlev s. og hrd. Vejen mellem Randers og Skanderborg, som også må være en meget gammel vejlinje, går gennem byen.

En mængde af vore stednavne har i det hele relation til veje, både nuværende og forsvundne, og såvel lokale som de store hovedveje. Det drejer sig om navne på selve vejene,

navne der angiver, at de pågældende lokaliteter støder op til dem, eller navne på de broer og vadesteder, hvor vejene passerer vandløbene.

Meget almindelige vejnavne er *Hovvej*, vejen man bruger, når man går til hoveri på herregårdsmarken, og *Tingvej*, vejen til herredstinget. *Adelvej* og *Alvej* forekommer også hyppigt, og marker, der støder op til den, får navn efter den: *Adelvejager*, *Adelvejløkke*, *Adelvejstykker* m. fl. er sønderjyske eksempler (28). Hyppigere end *Adelvej* er i Sønderjylland navnet *Hærvej*. Det bruges der ikke alene om hovedvejen ned gennem Jylland fra Viborg til Slesvig, men også om andre vigtige veje, f. eks. vejen fra Tønder til Højer. I Sønderjylland synes navnet alle vegne at være omdøbt til *Herrevej*, sådan at *Hærvej* nu er en ren litterær form. Den store *Hærvej* kaldes også *Oksevejen*, og dette navn er stadig en folkelig benævnelse i Sønderjylland.

Nogle af de store veje har navn efter de byer, de fører til. *Ribervej* findes flere steder i Sønderjylland, *Klostervej* er vejen til Løgumkloster, og *Borrevej* er navn på veje, der fører til Flensborg. Samme navn har været båret af den ovenfor omtalte vej fra Randers til Skanderborg, idet en mark i Tåstrup, Harlev s., Framlev hrd. i markbogen hedder *Borre Weis fald*. Borg har altså kunne bruges som kortform af Skanderborg lige så vel som af Flensborg. I nogle tilfælde er forleddet et indbyggernavn, f. eks. i *Tøndring-* eller *Tøndringervej*, vejen til Tønder, og *Lovringvejen*, den vej, der brugtes af lovringerne, beboerne af den gamle Loversyssell.

Et navn som *Alfarebjerg* (markbogen *Alfare* biergs agere) i Lund, Vallensved s., Øster Flakkebjerg hrd. turde vise, at der gennem denne by har gået en vigtig vejlinje. Det kan sammenlignes med gårdnavnet *Alfarvad* i Albæk s., Dronninglund hrd.

En særlig slags veje var de gamle vinterveje, der mange

steder i Norden har spillet en meget stor rolle. Det var veje, der brugtes om vinteren, så længe søer, moser og åer var tilfrosne, og de bestod så vidt muligt af disse lokaliteter. Egentligt vejarbejde krævedes ikke; der måtte blot ryddes lidt i skovene for at skabe forbindelse mellem de islagte strækninger. I Sverige fandtes der i middelalderen bestemte vinterveje i alle landskaber, og de regnedes undertiden til landets hovedveje (29). Et gammelt dansk eksempel på navnet er (*Ottastatha*) *Wintær wægh* i grænsebeskrivelsen fra Balingstöv i Skåne i *Necrologium Lundense* fra tiden kort efter år 1200 (30). Et hallandsk eksempel findes i en rettertingsdom fra 1613 (31), hvor »*Vinterkierrit* østen til *Vinterveigen*« omtales. Kæret har naturligvis fået sit navn, fordi det støder op til vejen, og man må regne med, at også andre navne med samme forled kan skyldes, at lokaliteterne ligger ved en vintervej eller er brugt til færdsel om vinteren. Efter al sandsynlighed er det tilfældet med et sønderjysk *Vintervad* (32).

Navne på vadesteder er andre minder om gammel samfærdsel. Alene i Sønderjylland er der mindst et par hundrede navne på -vad. Sjældnere er vejle, gammeldansk wæthil, der i sønderjysk har fået den særlige form væle. Ordet synes i Sønderjylland at bruges om mindre betydelige vadesteder end vad; navnene på -væle er aldrig blevet til bebyggelsesnavne, hvorimod der er adskillige landsbynavne på -vad, bl. a. *Jyndevad* og *Oksenvad*.

Også navne på -bro er særdeles talrige. Af de mest almindelige, der betegner broens materiale, *Stenbro*, *Bulbro*, *Stokbro* og *Jordbro*, er der i Sønderjylland henholdvis 18, 34, 22 og 10. Bro bruges i øvrigt ikke alene om en broforbindelse over et vandløb. Det kan også bruges om en ophøjet vej over sumpet terræn eller om en brolagt vejstrækning. Det sidste er f. eks. tilfældet i *Urnehoved Stenbro*, navn på et

stykke af Hærvejen, der fører forbi Urnehoved Tingsted; stenbroen her omtales 1604 (33). Bro synes desuden at kunne anvendes om et vadested med sten eller træstammer i bunden; til et sådant brolagt vadested sigter ifl. S. Hansen (34) *Swenstorp bro* i Voldum s., Galten hrd., nævnt 1416 i forbindelsen Swenstorp bromøllnæ.

Det er ovfr. nævnt, at navnet *Farensted* indeholder et ord *farn »overfartssted«, og med samme betydning synes beslægtede ord *far og *farth at forekomme i stednavne (35).

De mange eksemppler på, at veje, broer og vadesteder har givet anledning til navne, vil være af interesse for arkæologerne, i alt fald i de tilfælde, hvor det drejer sig om forhistoriske vejlinjer, der kan påvises ved hjælp af navnestoffet. Men naturligvis kan der ikke trækkes en skarp grænse mellem navne, der har egentlig arkæologisk interesse, og sådanne, der blot i almindelighed oplyser om topografiske forhold.

1. Da Runeindskr nr. 29.
2. Jfr. også Vore Stednavne 2. udg. p. 91.
3. De arkæologiske oplysninger her og i det følgende efter Therkel Matthiassen i Trap 5. udg.
4. Jfr. Kousgård Sørensen i Navnestudier III 85 f.
5. Navnestudier III 85 ff.
6. Om Jydevad se p. 59.
7. Da Saml 2. rk. VI 151, 153.
8. P. Skautrup i Årb Hards 1927 p. 8 ff.
9. Kolding 1933 p. 91.
10. T. E. Karsten: Svensk bygd i Österbotten II 355.
11. Skautrup i Årb Hards 1927 p. 10.
12. Topographie von Schleswig I (1837) 478.
13. Jfr. Da Stedn VI 384.
14. Da Stedn VII 320.
15. J. Kousgård Sørensen i Navnestudier III 91.
16. Da Stedn X 303 f.
17. H. Vendell: Ordbok över de östsvenska dialekterna (Helsingfors 1904) p. 409.

18. Vore Stednavne 2. udg. p. 92 ff.
19. Jfr. Da Stedn VI 468, 479.
20. Dipl. Dan 2. rk. XI nr. 52.
21. Stds. 3. rk. III nr. 52.
22. Da Stedn IV 694, 698; VI 528.
23. A. Lasch: Mittelniederdeutsche Grammatik § 76.
24. Da Stedn I 7. Ifl. Da Stedn er der rester af bygninger og grave på stedet.
25. Henrik Larsen i Fort Nut IV 99.
26. Na Bygd 1944 p. 57 ff.
27. Vore stednavne 2. udg. p. 85 f.
28. Se om disse og de flg. vejnavne registret i Da Stedn III.
29. Adolf Schück i Nord Kult XVI 230 f.
30. Nocr Lund ed. Weibull p. 130.
31. Rett Domme II 509.
32. Da Stedn IV 270.
33. Da Stedn III 200, VI 32, 367.
34. Årb Rand 1907 p. 112 f.; jfr. Kult Hist Leks II 255 f.
35. Jfr. bl. a. Da Stedn XII 30, 124 og Vilh. la Cour i Fort Nut IV 54 ff.

2. STEDNAVNE OG ÆLDRE TIDERS LANDBRUG

En meget stor del af de danske stednavne har naturligvis på den ene eller anden måde relation til landbruget, til jordens dyrkning og afgrøde eller til kvæget og dets pasning. Det gælder de talrige stednavne med husdyrnavne eller navne på kulturplanter som forled, men f. eks. også mange navne, der betegner ejendomsforhold, eller navne, hvor forledet er et ord, der angiver jordbundens art: sten, muld, ler, sand, ør »grus« og mange andre. Vi må her indskrænke os til at omtale nogle af de navne, der har direkte sammenhæng med gammel landbrugskultur eller landbrugsteknik.

Der synes i stednavne, især marknavne, at være enkelte minder om den primitive landbrugsform, man kalder svedjebrug. Svedjebruget består i, at træerne fældes, grenene afhugges og det hele lægges i bunker, der afbrændes næste år, når det er blevet tørt, for at asken kan gøde jorden. Eller man hugger blot stammerne over om foråret og lader stormen fælde dem, så de ligger på kryds og tværs, når man ud på sommeren brænder dem af. Når den således ryddede og gødede jord ikke kan yde flere afgrøder, tager man et nyt stykke land ind til dyrkning på samme måde. Svedjebruget kendes fra det nordlige Skandinaviens skovegne den dag i dag, og at det har været brugt her i landet i forhistorisk tid er med sikkerhed fastslået af botanikere og arkæologer. Der er blot uenighed om, hvor langt ned i tiden denne landbrugsform har været anvendt. Axel Steensberg, der har behandlet svedjebruget i en større afhandling (1), mener, at det har eksisteret i Danmark endnu i middelalderen. I Jyske Lov er der bestemmelser om, hvordan man skal forholde sig, hvis en mand afbrænder hede og ilden springer ind i skoven.

Ganske vist er der direkte kun tale om forsætlig afbrænding af hede, men når loven lægger så stor vægt på risikoen for skovbrand, må det ifl. Steensberg betyde, at man også har afbrændt kratskov for at få jord til korndyrkning.

To østjyske landsbynavne, *Brabrand* og *Stabrand*, skrives i middelalderen -brun, en form, der antagelig forudsætter et oprindeligt -bruni, samme ord som oldnordisk bruni »brand, brænden«, et ord der kendes fra svenske stednavne i betydningen »svedje«. Ved *Stabrand* kan det ses, at skoven har været afbrændt, idet man på nyindtaget hedejord finder trækul og småsten, der bærer spor af at have været i berøring med ild, og stednavne i nærheden vidner om tidligere skov og skovrydning (2). Et tredje østjysk landsbynavn, det forsvundne *Brinne* i Skivholme s., Framlev hrd., nævnt i Aarhusbogen 1305 og senere, er rimeligvis identisk med et subst. gammeld. *brinna, nært beslægtet med verb. brinna »brænde« og med lignende betydning som bruni (3). Et enkelt sønderjysk marknavn er sammensat med efterleddet -brænde: *Noskebrænde* i Ødis s., vistnok et oprindeligt *Nordskovbrænde; der ligger et *Nordskov* i nærheden (4). Ordet indgår også i to skånske navne *Brännestad*, ifl. Kousgård Sørensen (5) et oprindeligt fællesnavn *brænnastath. Det tilsvarende oldnord. ord forekommer som almindeligt stednavn (*Brenna*) i Norge og kendes desuden fra Island, hvor det ligeledes antages at være et minde om gammel skovrydning (6). Om der i *Noskebrænde* er tale om et areal, der tilfældigt er afbrændt, eller om navnet sigter til systematisk svedjebrug, kan dog næppe afgøres med fuld sikkerhed, og den samme vanskelighed står vi overfor ved de temmelig talrige navne, der begynder med Brand-, Brænde- og Brændt-. Her må man nok som regel regne med, at navnene sigter til en tilfældig brand på stedet, og i nogle tilfælde er der også den mulighed, at det drejer sig om lokaliteter, hvor afgrøden

svides af solen; i svensk dialekt betyder brännesand »sandjord, hvor vegetationen svides af« (7).

Ved navne sammensat med former af verb. svide, er der på samme måde mulighed for forskellige realforklaringer. Det er imidlertid værd at lægge mærke til, at blandt 10 nordslesvigske marknavne med Sveden- som første led, er der ikke mindre end 7 eksempler på navnet *Svedenholt* (8). Her vil man gerne lægge en landbrugsteknisk betydning ind i navnet og tro, at det sigter til systematisk afbrænding af kratskov. Af de resterende 3 navne skal *Svedenstubb* måske ses under samme synsvinkel, medens *Svedenløkke* og *Svedentoft* vel snarest er marker, der svides af solen. I Danelagen forekommer undertiden et nordisk marknavn *Swithin* i middelalderlige kilder. Det må være en substantivering af participiet gammelds. *swithin* »svedet«, og er et minde om, at arealerne er ryddet ved afbrænding. Ordet lever stadig som fællesnavn i nordeng. dialekt, hvor det betyder »mose ryddet ved afbrænding« (9).

En afledning til verb. er subst. oldn. *sviðningr* »afbrændt område«, der foreligger i det moderne islandske gårdnavn *Sviðningur*, sammen med andre navne (*Sviðugarðar*, *Brenna*, *Brenningur*) et vidnesbyrd om middelalderligt svedjebrug på det nu skovløse Island (10). Samme ord er anvendt som gårdnavn flere steder i Norge, og i Danmark findes det som landsbynavn to steder på Sjælland, *Svinninge*, sogneby i Tuse hrd. (c. 1370 Swethninge) og *Svinninge* i Sværdborg s., Hammer hrd. (1353 Swethningæ).

Et sønderjysk navn, der også er sat i forbindelse med svedjebrug, er *Smøl*. Det er navn på en lille landsby på Broagerland og forekommer desuden som marknavn forskellige steder i Østslesvig, bl. a. flere steder i Angel, i områder, hvor der tidligere har været megen skov. Det er sammenstillet med det nederty. verb. *smölen* »brænde under stærk røgudvik-

ling« (11), men etymologien er næppe ganske sikker. At navnet forudsætter et ellers ukendt gammelds. fællesnavn *smøl(æ) er der ingen tvivl om.

Flere ord, der ikke etymologisk kan knyttes til verber med betydningen »brænde«, »svide« o. lign., er i svenske og norske stednavne anvendt om arealer, der er ryddet ved afbrænding. Det gælder bl. a. ordene fälla, egl. »sted, hvor træerne er fældet«, bråte, egl. »opbrudt jord«, og forsvensk ruþa og ryþsl »rydning« (jfr. fra svenske landskabslove udtrykket brænna ryþsl ok ruþu). De nævnte ord indgår også i danske stednavne, men det er næppe muligt at afgøre med sikkerhed, om de også her i et vist omfang står i forbindelse med svedjebruget, eller om de overalt har de mere omfattende betydninger, som ifølge ordenes etymologi må være de oprindelige. Størst mulighed for betydningen »svedje« er der vistnok ved gammeldansk fælla, der indgår i adskillige bebyggelsesnavne på -feld, -fælde og er første led i *Feldballe* (13. årh. Fellæbalg), navn på nabosognet til Nødager, med den ovfr. omtalte landsby Stabrand (12).

Der er næppe grund til at tvivle om, at vore stednavne virkelig rummer minder om gammelt svedjebrug, men de nogenlunde sikre vidnesbyrd herom er på den anden side så få, at man må regne med, at denne dyrkningsform allerede i middelalderen spillede en meget beskedent rolle.

En anden gammel landbrugsform, som forlængst er forsvundet i Danmark, er sæterbruget. Betegnelsen stammer fra Norge, hvor sæter er det almindelige ord, men hvor man bl. a. også anvender bod (oldnord. búð) om det samme begreb. I Svealand og det nordlige Götaland, hvor man også har haft sæterbrug, er det det sidste ord (gammelsvensk bop), der anvendes.

I Danmark findes der adskillige landsbynavne sammensat med bod (13). De ender nu som regel på -bo, men hvor

navnene ikke er overleveret i tilstrækkelig gamle former, kan det være vanskeligt at afgøre, om et moderne navn på -bo virkelig er et oprindeligt -bod. Normalt kan man dog regne med, at det er tilfældet, thi sikre eksempler på ordet bo »bosted, gård« som efterled i stednavne er sjældne. I nogle tilfælde, hvor navne på -bo har husdyrnavne som forled, f. eks. *Nødebo* (1228 Notaboda; af gammeldansk nōt »kvæg«) og *Svinbo* (1446 Suinebodhe), er der næppe tvivl om, at de er minder om et tidligt sæterbrug, der kan sammenlignes med det norske og svenske. *Nødebo*, helt omgivet af den vidtstrakte Gribskov, må være et sted, hvor kvæget fra landsbyerne uden for skoven er sendt hen i sommertiden, men efterhånden er de gamle kvægboder blevet til en permanent beboelse, sådan som det er gået med de svenske bebyggelser på -boda. I andre tilfælde er det klart, at boderne har haft en anden anvendelse, først og fremmest til brug i fisketiden som i *Falsterbo*, *Boderne* i Nordsjælland og *Saltboleje*, det nuværende *Tisvildeleje*. I det hele ligger påfaldende mange bebyggelser på -bo i nærheden af kysten og må antages at være gamle fiskerlejer. Endelsen -bo forekommer også i en del marknavne og Svend Aakjær har, særlig i afhandlingen »Bosættelse og Bebyggelsesformer i Danmark i ældre Tid« (14), søgt at gøre det sandsynligt, at de er minder om en eller anden form for sæterbrug. Aakjær vil i øvrigt også i marknavne på -løse finde spor af et gammelt »udliggerkvægavlsbrug«, og kommer i denne forbindelse også ind på landskabslovenes hialmgarth, en stolpelade med tag, men uden vægge til opbevaring af hø og korn ude på marken. Aakjær tænker sig, at der ved en sådan hialmgarth også kan have ligget hyrdehuse o. lign., sådan at der kan være tale om en midlertidig beboelse. Hvad marknavnene på -bo(d) angår, er det saglige indhold dog vanskeligt at bedømme, fordi ordet bod kan bruges om bygninger til mange forskellige formål.

der blot har det tilfælles, at det drejer sig om tarvelige, midlertidige konstruktioner. I købstæderne bruges bod om fattigboliger og butikker (ølkonæboth i Flensborg stadsret f.eks.), og på landet betegner det foruden fiskerboder også skure til kreaturerne og hyrderne. I en vide fra Fanø omtales markboder, dvs. boder, som blev brugt af hyrderne, og Moths ordbog kender ordet horsebod om et tag på stolper uden vægge, der bruges som tilflugtssted for løsgående heste. Skure eller folde i bymarken var nødvendige til heste og kreaturer, dengang de gik ude hele året eller i alt fald en stor del af det, og sådanne skure har sat sig mange spor i stednavnene, uden at der derfor er tale om sæterbrug. Horsebod indgår sikkert i et navn i Vester Vedsted ved Ribe, der i markbogen skrives *Horszboblock* (15); det må sammenstilles med *Horsfold*, der forekommer som stednavn flere steder i Sønderjylland (16).

Fold indgår bl. a. også i navnet *Svinefold*; af to sønderjyske eksempler er det ene navn på en plads i skoven, det andet var en indhegnet plads for byens fælles svinejord i ældre tid (17). Foldene kan i øvrigt dels være pladser indhegnet med diger el. lign., dels mere eller mindre primitive bygninger, hvor dyrene blev drevet ind om natten. *Fåresti*, *Fæsti*, *Svinesti* forekommer på samme måde som navne på folde eller indhegninger ude på marken. Et enkelt Fæsti er blevet til landsbynavn, nu *Fæsted* (18), og kan føres tilbage til slutningen af middelalderen (1481 Festii).

Et ord for indhegning, som synes at være temmelig almindeligt i Østjylland, og som forekommer enkelte andre steder, er *skegård*. Et eksempel fra Tønder amt har i Da Stedn V 306 fået opslagsformen *Skedegaard*, og tolkes der med urette af ældre nydansk skede, tysk Scheide, fordi stedet ligger ved skellet mellem to landsbyer. Dronningborg lensregnsk. 1579–80 nævner en *Skegaardttz Jord* i Selling i Galten hrd., og

Svend Aakjær citerer efter en jordebog 1661 *Skeegaards* Jord fra det nærliggende Hadsbjerg (19). I markbogen optræder *Skeegaards fald* i Dallerup s., Gern hrd., *Schegards agre* i Albøge s., Djurs Sønder hrd., *Skeegaards agre* i Vium s., Lysgård hrd. og et sydfynsk *Skeegaard* i Frørup s., Vindinge hrd. Der er ingen tvivl om, at navnene forudsætter et gammeldansk fællesnavn *skēthgarth, sammensat med skēth »kløvet træstykke«; en aflydsform af samme ord med samme betydning er oldn. skíð. Til det gammeldanske *skēthgarth svarer oldn. skíðgarðr, der dels betyder gærde, lavet af kløvede træstykker, dels areal indhegnet med et sådant gærde. I den religiøse oversættelseslitteratur gengiver skíðgarðr atrium og prætorium »palads«, »embedsbolig«. I svensk dialekt betyder skidgård »gærde af kløvede træer«. Det danske skegård må have en ganske bestemt, landbrugsteknisk betydning; det må være en indhegning af en eller anden art og vel snarest en kvægfold. Den omstændighed, at det i ældre lensregnskaber og jordebøger kan betegne jord, der er skyldsatsærskilt, kunne måske tyde på, at det er noget, der er fælles for hele landsbyen.

Det ovfr. omtalte hialmgarth forekommer som marknavn i Sønderjylland (20) og i Hesselager s., Gudme hrd. (markbogen *Hielme Gaard*). Hjelmgårde må sikkert ses i sammenhæng med folde og indhegninger til kvæget; det var praktisk at kunne opbevare foderet til det ude på marken.

Mens de nævnte marknavne ikke tør antages at have relation til egentligt sæterbrug, er dette måske tilfældet med navnet Sommerhus. Det er foreløbig kun fundet en enkelt gang, i Mønge, Valby s., Holbo hrd. (markbogen *Sommerhuus Aasz*). Sommerhus forekommer et par steder i Norge, og Norske Gaardnavne XV 321 sammenstiller det med det mere almindelige *Sommerset* dvs. sommersæteren. Et af stederne ligger der et *Vetterhus* »vinterhus« i nærheden.

En side af det primitive landbrug, som har sat sig spor i stednavne, er indsamlingen af blade og kviste af løvtræer til vinterfoder. Metoden har spillet en stor rolle i forhistorisk tid. Flintredskaber har været brugt til formålet i stenalderen, og løvknive af jern kendes fra keltisk jernalder og senere (21). I de andre skandinaviske lande har man indsamlet løv helt op mod nutiden og gør det visse steder endnu. Et meget almindeligt svensk stednavn *Lövholm* har navn efter dette forhold; på en *Lövholm* i Nyland i Finland er det vinterfoder til får, man har samlet (22). En række andre navne med *Löv-* som forled er behandlet af Jöran Sahlgren (23), der påviser, at løvindsamlingen har spillet en enorm rolle i den gamle svenske landbrugskultur. Et *Lövhus* i Bohuslen forklares som et hus til opbevaring af løv (24), og et norsk *Lauvhiller*, et sted, hvor der opbevares løv, som hentes hjem om vinteren, omtales af Per Hovda (25). Ifl. Hovda bruger man, hvor der holdes får og geder, omtrent lige så meget løv til foder i vore dage som tidligere. Man skærer kvistene af alle slags løvtræer, men særlig af birk, og binder dem sammen i lauvkjervar »løvknipper«, der sættes i stak og anbringes under tag. Fra Danmark kan det nævnes, at så sent som under første verdenskrig blev børnene i Sønderjylland (som andre steder i det daværende tyske rige) sat til at samle »løvhø« på grund af knapheden på andet foder (26).

Mange danske navne med *Løv-* som forled skyldes utvivlsomt det samme forhold, men desværre er ordet løv i de fleste danske dialekter vanskeligt at holde ude fra et andet, nemlig det, der svarer til oldn. laug »vaskevand«, gammel-d. løgh (i stednavne i betydningen »sump«), idet oprindeligt f og oprindeligt gh kan falde sammen i en halvsvovokal. I syd- og sønderjyske dialekter holdes ordene dog ude fra hinanden, og andre steder kan middelalderlige skrivemåder eventuelt afdøre, hvilket der foreligger. Af de sønderjyske

stednavne er *Løvkrog*, navn på en lokalitet ved en skov, forklaret som et sted, hvor man har samlet løv (27), og også ved det norrøjske gårdnavn *Løvlund* må anledningen være den, at løvet har spillet en økonomisk rolle, da det ikke er særlig bemærkelsesværdigt ved en lund, at der findes løv.

Et navneled, der ligeledes kan sættes i forbindelse med løvindsamlingen, er Klap- eller Klappe-. I det 19. århundrede brugtes på Gotland verb. klappa i forbindelsen klappa laug (= lauf) dvs. hugge de mindre grene af træerne for at bruge dem som vinterfoder til fårene (28). Ordet forekommer allerede i den middelalderlige Gutalag («clappa quisti»), der er bevaret i et håndskrift fra midten af 14. årh.; man ser af loven, at kvistene efter afhugningen blev båret sammen og tørret. Det er identisk med det almindelige verb. klappe i betydningen »slå, banke« og sigter til de huggende bevægelser med løvkniven; man kan jævnføre, at verb. på oldn. kan bruges om indhugningen af runer i sten (rúnar klappaðar í steini). Det er ikke usandsynligt, at det er verb. i den gotlandske betydning, der indgår i nogle oprindelige danske skovnavne. *Klapholt* forekommer som landsbynavn i Angel, *Klapskov* som naturnavn i Sabro hrd. og i Slesvig by (29), og et *Klapperis* findes i Landet s. på Lolland.

Foruden løvet anvendte man også træernes bark til kreaturfoder. Den afskrællede bark kaldes skav, på oldn. skaf »bark som skaves af træer for at bruges til kreaturføde« (Fritzner); i denne betydning forekommer ordet bl. a. i den norske Gulatingslov. Om brugen af skav til kreaturfoder i moderne tid og om tekniken og terminologien, der knytter sig dertil, er der oplysninger i Hovdas ovfr. nævnte afhandling, men først og fremmest må der henvises til Ropeids store værk *Skav* (30). På dansk grund kendes ordet skav kun i betydningen »hvad der er afskrabet ell. optrævlet, oplukket« (ODS), men der kan ikke være tvivl om, at den speciel-

le betydning »afskrabet bark til foder« må forudsættes i danske stednavne ligesom i norske og svenske. Et gårdnavn *Skavböke*, tolket på den måde, findes på gammelt dansk område i Halland (31), og fra Ribe hrd. er optegnet et marknavn *Skavris* (32). – Et dialektord skavel med samme betydning som skav kendes fra svensk (også i sammensætninger som asp-, rönn-, säljeskavel) (33), og fornsvensk skafl, »spiselige vækster«, gutnisk scafl »træfrugt« har vistnok også fra først af denne betydning. Forleddet Skavl- i *Skavlkær* (med voldstedet *Skavlkær Vold*) i Hammerum herred hører vel herhen.

Overvejes må det også, om ikke forleddet Kvist- i nogle stednavne kan skyldes løvindsamling. *Kvistskov* forekommer på Sjælland og i Jylland.

I det foregående er der nævnt eksempler på, at minder om en landbrugsteknik, som delvis tilfører en fjern fortid, er bevaret i stednavne. Navnene rummer naturligvis også en mængde minder om den landbrugskultur, der først forsvandt i forrige århundrede. Eksempler herpå er de mange marknavne rundt om i landet, der minder om hørrens dyrkning og tilberedning. Almindeligt er således navnet *Hørgård* »indhegning til hør«, og mange steder kendes også navnet *Hørsænke*, der bruges om et sted, hvor hørren sænkes ned og ligger i blød (f. eks. *Hørsenckene* i markbogen fra Annisse s. i Nordsjælland). Det ældste eks. er et *Hørsænkia* i Skåne, der nævnes som navn på en ålegård i et brev fra 1313 (34), en sideform hørsøk dvs. hørsynk(e) kendes som fællesnavn fra Himmerland (Feilberg). Navnet mangler helt i Sønderjylland; her har man for det samme begreb ordet hørrode. – Meget udbredt er navnet *Plantebed*; det er betegnelsen for et lille stykke jord, som regel vistnok inde i landsbyen, hvor man i ældre tid dyrkede kålplanter i fællesskab. – Mange steder har fået deres navn af, at man tidligere holdt hvil her un-

der arbejdet, eller når man færdedes på vejen. Flere steder møder vi sammensætninger på Davre-, der sigter til dette forhold. *Davrehøj* findes på Møn, i Fodby s., Ø. Flakkebjerg hrd. (markbogen Daurehøys Agere) og i Snøde s., Langeland (markbogen Daurehøj). På Als er der et *Davreholt* (35), og dette navn har en meget gammel parallel i et bebyggelsesnavn *Dachwortheholt* i Nordsjælland, der nævnes i Esrumbogen c. 1178 (36). En tredje sammensætning er *Davresten*; Daure Stensz Aggere optræder i markbogen fra Kalvehave s., Bårse hrd. I Sønderjylland er der ingen Davrehøje, men at gravhøje også der var yndede rasteplasser fremgår af flere Hvilehøje. *Hvilehøj* findes også andre steder i landet, den berømteste er Hvilehøj eller *Hellig Anders Høj* i St. Peders landsogn ved Slagelse. Også *Hvilshøj*, hvor første led er genitiv af ordet hvil, findes flere steder. *Hvilesten* er ligeledes udbredt. *Hvilestenen* på Samsø har ifl. traditionen navn af, at børnene fra Brundby hvilede sig der, når de gik til præsten i Tranebjerg (37), og ved *Hvilesten* i Koed s., Sønderhald hrd. fortæller sagnet, at det var nissen, der hvilede sig (38).

Af samme familie er navne som *Kræmmersten* og *Kællingsten*. Der findes flere eksempler på begge navne i Aug. F. Schmidts Danmarks Kæmpesten, og de har naturligvis givet anledning til sagndannelser, for Kræmmerstenenes vedkommende om, at kræmmere er myrdet her, medens Kællingstenene er kastede af en troldkvinde efter en kirke ell. lign. I virkeligheden er det steder, hvor henholdsvis omvandrende kræmmere og »kællinger« har holdt hvil. Kællinger er nok i denne forbindelse tiggerkvinder. Om en *Kællingtorn* i Skjød s., Houbjerg hrd. oplyses det i 1927, at navnet kommer af, at tiggersker holdt til her; navnet findes allerede i markbogen: Kierling torns agre (39). *Kællingsti* er på samme måde stien, hvor tiggerkvinderne færdedes. Dette navn

forekommer i markbogen fra Rønbjerg s. (Kiellingsties Giøe) og Estvad s. (Kierling Stijs Agger), begge i Ginding hrd.

Også Kræmmersten og Kællingsten optræder i markbøgerne: Kremmersteen i Harlev s., Framlev hrd., Kremmer Steens Aas i Asminderup s., Merløse hrd., Kielling Steen i Kvandløse s., Merløse hrd., Kierlinge Steens Aggere i Gerlev s., Slagelse hrd.

1. Kuml 1955 p. 55 ff.
2. Kristian Hald i Da Folkemål III 70 f.; jfr. Da Stedn XII 16 f.
3. Da Stedn XII 42.
4. Da Stedn III 113.
5. Danske bebyggelsesnavne på -sted p. 44.
6. Nord Kult V 12, 14, 64.
7. Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län IX 64.
8. Se registret i Da Stedn III.
9. Jfr. English Place Name Society vol. 26. p. 170.
10. Nord Kult V 64.
11. Da Stedn VI 268.
12. Vore Stednavne 2. udg. p. 176 f.
13. Stds. p. 153 ff.
14. Bidrag til Bondesamfundets Kulturhistorie I; jfr. sa. forf.: Löser og Løkker (Da Stud 1922).
15. Da Stedn V 55.
16. Se registret i Da Stedn III.
17. Da Stedn III 16, V 261.
18. Da Stedn IV 597.
19. Vald JB Komm. p. 482.
20. Da Stedn VII 1964.
21. A. Steensberg: Ancient Harvesting Implements (1943) p. 281 ff.
Om løv som foder i forhistorisk tid, se også J. Troels-Smith: Ivy, Mistletoe and Elm. Danm. geo. unders. IV rk. Bd. 4 nr. 4 (1960) m. litt. henv.
22. J. Westman: Nyländska önamn I 241.
23. Na Bygd 1947 p. 116 ff.
24. Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län XVIII 148.
25. Mål Mi 1944 74.

26. Ingeborg Refslund Thomsen: Hjemme i Nordlesvig (1961) p. 72 f.
27. Da Stedn III 56.
28. Gotländsk ordbok I (1918—40) p. 432 f.
29. 1550 Klapshow; A. Bjerrum i SJy Årb 1944 p. 11.
29. Ropeid: Skav. Ein studie i eldre tids fôr-problem (1960).
31. Sv Ortn Halland I 92
32. Da Stedn III 143.
33. Rietz: Svenskt Dialekt Lexikon p. 582.
34. Dipl. Dan 2. rk. VII nr. 18.
35. Da Stedn VII 250.
36. Da Stedn II 6.
37. Da Stedn I 15.
38. Aug. F. Schmidt: Danmarks Kæmpesten (1932) p. 278.
39. Da Stedn IX 242.

3. LANDSBYLVIV OG STEDNAVNE

I det foregående kapitel er omtalt nogle stednavne, der har forbindelse med det gamle landbrug, men adskillige andre sider af bondens tilværelse har sat sig spor i navnestoffet.

Om retslivet, således som det formede sig ved herredstinget eller på det helt lokale plan på bystævnet, er der en mængde minder, især i marknavnene. Herredstingstedet hedder som regel *Tinghøj*, fordi tinget normalt holdtes på en gammel gravhøj; samme navn forekommer flere steder i Danelagen (i middelengelsk form *Thinghou* o. lign), særlig i de sydlige, udpræget danske egne, medens *Thingwall* i Yorkshire og *The Tynwald* på Isle of Man svarer til norsk Tingvold og til Pingvellir, stedet for det islandske alting (1). Lokalteter i nærheden af tingstedet eller tingvejen har ofte navne på Ting-; *Tingvad*, der findes flere steder i Sønderjylland, er således vadestedet på vejen (2). Det er ikke sjældent, at der er flere Tinghøje eller andre navne på tingsteder i samme herred; det kommer af, at tinget ofte blev flyttet i tidens løb; i Galten hrd. er der således en Tinghøj både i Galten s., hvor herredsnavnet viser, at tinget først har været holdt, og i to af nabosognene, Vissing og Hadbjerg.

En undtagelse fra regelen om, at tinget holdtes på en høj, er bl. a. Mols hrd., hvor det holdtes i en dal i Mols Bjerge, der kaldes *Tinghulen*. Samme navn findes i Havrum, Houlbjerg hrd., i markbogen *Ting Hulle faldet*, men da der findes en Tinghøj i et andet sogn i herredet, er Tinghulen muligvis her en hulvej på vejen til tinget; hule betyder ofte hulvej.

Et ord, som på oldnordisk har kunnet bruges med samme betydning som ting, er *mót* »møde«; det kan dog også anvendes om sammenkomster af anden art. At det også i dansk

har kunnet bruges i betydningen ting, fremgår af navnet *Holmans herred*, c. 1340 Holmbomothæret. Holmbomot er »holmoernes mødested«, og dette mødested kan ikke have været andet end herredstinget. I egentlige marknavne er ordet ikke fundet på dansk grund, men dette er muligvis en tilfældighed; i en ældre kilde fra Lincolnshire findes navnet *Motehoudale* (41), der forudsætter et nordisk *Móthaugr.

I navnene *Målhøj*, *Malhøj* har bl. a. H. V. Clausen og Svend Aakjær (5) villet finde ordet mål, gammeldansk māl, i en ellers i nordisk ukendt betydning (»ting-)forsamling«; der henvises til, at det tilsvarende gotiske ord maþl betyder »forsamling, torv« og det oldhøjtyiske mahal »forsamling«. Specielt i formen Malhøj er det dog nok så rimeligt at regne med, at første led er et gammeldansk *mal, samme ord som oldnord. mōl »banke af grus og småsten«. Ordet indgår bl. a. i *Mols*, ældre Malnæs.

Også lokaliteter med navne på Lav-, Lov- er blevet tolket som tingsteder, men nok med tvivlsom ret. Af lov forklarer Svend Aakjær (6) både marknavnet *Lovebjerg* (fra markbogen) i Ramløse og landsbynavnet *Lavø*, og for Lavøs vedkommende nævnes denne mulighed også i Da Stedn II 60 f. Den ældste originalform af det sidste navn, Lakhøø 1344, tyder dog på, at den gammeldanske form er *Lakō, ikke *Laghō.

I nærheden af tinget lå som regel retterstedet, der tit hedder *Galgehøj*. Lige så almindeligt er dog – i det mindste i Sønderjylland – *Galgebjerg*; der findes 19 sønderjyske eksempler på hvert af disse navne og desuden fire eksempler på navnet *Galgepold* foruden en lang række andre navne med *Galge-*, *Galle-* som forled. Et af dem er *Gallehus*, der har navn efter Møgeltønder birks gamle rettersted på *Galgeagre*. Andre uhyggelige minder om fortidens retspleje er talrige navne på Stejle- og Rakker-. Et formodentlig meget gam-

melt navn er det *Galgebøg*, der forudsættes af markbogens Galle Bøeg Agere fra Stensby i Kalvehave s., Bårse hrd., det nævnes i markbogen lige før Ting Holm, og der kan næppe være tvivl om, at det er navn på et rettersted. Hængningen fuldbyrdedes oprindelig ved, at man klyngede forbryderen op i det nærmeste træ; jfr. landskabslovenes »dømme til galge og gren«. Egentlige galger omtales i Norden første gang hos Saxo og Andreas Sunesøn (7). Den oprindelige betydning af ordet er i øvrigt gren, så det allitererende udtryk galge og gren er i virkeligheden tautologisk. I navnet Galgebøg betyder galge »gren, der bruges til hængning«.

Det gammeldanske og gammelsvenske lovsprog har et ord hangi »hængning«. Det forekommer bl. a. i Skaanske Lov i forbindelsen døma þiuf til hanga »dømme en tyv til hængning«. Oldnordisk kender det samme ord i den konkrete betydning »hængt person«. Nogle sjællandske navne *Hanghøj*, *Hangehøj* nævnes af Svend Aakjær (8), bl. a. fra Slangerup og fra Skibby i Horns hrd.; det sidste sted er navnet bevaret i det moderne Hanghøjgård. Aakjær sætter dem i forbindelse med hængning og nævner, at også *Hængehøj* optræder i markbogen. Et *Hanghøj* findes også i Jebjerg s., Nørre hrd. i Salling. I Da Stedn IX 35 tolkes det enten af gammel-dansk hang »hængning«, eller af ældre nyda. hange »galgen-fugl«. Det første ord forekommer kun et sted, i Erik Glip-pings såkaldte almindelige stadsret (9), hvor det turde være en jyskpræget form af lovsprogets ovfr. nævnte hangi, og det sidste svarer m.h.t. form og betydning til det oldnordiske ord.

I de fleste tilfælde er det sikkert med rette, at navnet Hang(e)høj tolkes af ord, der betyder hængning, men det må dog nævnes, at der i stednavne forekommer en terræn-betegnelser *hang, der også hører til verbet hænge. En sådan indgår bl. a. i det svenske *Hangö* i Finland, Valdemars Jordebog Hangethe, hvor *hang er antaget at være brugt om

odder, der »hænger« fast i et større landområde (10). I markbogen fra Vallekilde s., Ods hrd. forekommer navneformerne *Stoere Hangsz Høyes Aasz*, *Hanges Høfves Aasz*, *Hangs Huls Aasz*, der vel forudsætter et usammensat stednavn *Hang, der da må være et oprindeligt fællesnavn med topografisk betydning.

I den gamle landsby havde beboerne et vist selvstyre, idet bønderne mødtes og traf beslutning om »hegn oc gierde oc andre bysens nytte oc tarff«, som det hedder i Fyns Vedtægt fra 1492. Hver by havde sin vide eller vedtægt – begge ordene bruges i den fynske kilde.

Bymændenes forsamling kaldes i Skaanske Lov *gatu stæfna* og i Eriks sjællandske Lov *grannæ stæfnæ*, og *gadestævne* og *grandestævne* har ned gennem tiden været almindeligt brugt både om forsamlingen og pladsen, hvor den fandt sted; også andre betegnelser kendes, f. eks. *grande*, en forkortelse af *grandestævne*, og *vide*. Navnene vil normalt ikke optræde i markbøgerne eller på udskiftningskortene, da det ikke drejer sig om dyrket jord, men om lokaliteter inde i landsbyen. Der er dog i sønderjyske stednavne enkelte minder om *grandestævnet*. I Varnæs s. er der et *Grandestedled*, nu udtalt »*granskelej*«, men i 1767–76 skrevet *Granstey Leystheil*. I en moderne optegnelse oplyses det, at bymændene samledes her for at tale om byens anliggender; navnet forudsætter et fællesnavn *grandested*, »sted, hvor granderne samles til stævne« (11). I Haderslev amt findes to steder *Grandetoft*, formentlig på samme måde toften, hvor bymændene mødes.

Om *grandestævnet* minder også en del navne med *Stævne*-som første led. Evald Tang Kristensen meddeler efter et manuskript fra 18. årh. (12), at på *Stævnhøj* ved Skindbjerg »råbtes granderne til stævne«, og fra Tolstrup i Vestjylland har han en samtidig (1892) beretning (13) om, at oldermanden går op på »*Stævnebakken*« og tuder i et drænrør,

fordi det gamle byhorn er gået til. Bystævnet kaldes i den sidste optegnelse for videstue, hvad der må indebære, at det holdes under tag, men det oprindelige forhold må være, at det har været holdt på Stævnebakken, og et minde herom er, at det er fra denne bakke bymændene sammenkaldes. Fra Vesterbølle i Himmerland oplyses det, at mændene mødtes på *Stævnsbakken* ved kirken hver søndag eftermiddag, og når der var noget at forhandle om, tudede oldermændene i sit horn; i en anden optegnelse kaldes dette sted for *Stævnbakket*. I Sønderjylland findes navnet *Stævnebjerg* og på steder *Stævn(e)høj*. Stævnhøj i Magstrup s. kaldes hos Rhode (15) »et hedensk tingsted«, men alle tre lokaliteter skylder antagelig bystævnet deres navn. Hvor betydningen af Stævne- i marknavne kan konstateres, synes den nemlig overalt at være »bymændenes forsamling«, hvad der stemmer godt med, at de gamle, fra lovsproget kendte, benævnelser er sammensætninger på -stævne. Kun i et enkelt tilfælde kan stævne muligvis sigte til et herredstingsted. Det er i *Stævns-høj* i Elbo hrd., ifl. Svend Aakjær navn på herredets gamle tingsted (16). Det er dog ret tvivlsomt, om det virkelig er ordet stævne, der indgår i dette navn. Da ordet i det gamle sprog er hunkøn (stæfna, genitiv stæfnu), ville en form Stævn(e)s- være usædvanlig. Forleddet kunne i stedet for være ordet stævn i betydningen »fremspring«; dette ord indgår i *Stavnshoved* på Djursland, ældre Stævns- og således endnu i udtalen (17).

Et ord for bystævne, der har stor udbredelse i Midtjylland, er vide, som er identisk med det fra gammeldansk lovsprog kendte witi »straf, bøde«. Ordet indgår ifl. Evald Tang Kristensen (18) i *Videkær* vest for Tåning i Voer hrd.; der har de »råbt til vide og det er det samme, som de kaldte at råbe til gade«. Ordet indgår formodentlig i andre stednavne, men formelt vil det være meget vanskeligt at skille

det fra et andet ord, plantenavnet vidje, gammeldansk withia, idet de to ord i et stort østjysk område vil udvikles ens (19). Det er næppe heller udelukket, at det er plantenavnet, der indgår i Videkær, så den af Tang Kristensen meddelte tradition i virkeligheden er et navneforklarende sagn.

Forbindelse med bystævnet har også nogle navne med forleddet Tude-; på *Tudehøj* og ved *Tudestenen* tudede oldermanden i byhornet (20).

Mellem landsbyfællesskabet, som det blandt andet formede sig på bystævnet, og gildestævnet er der – i alt fald i mange egne – en nær forbindelse. Gilderne må være udgået fra købstæderne, hvor de spillede en stor rolle i middelalderen, først og fremmest som værnegilder, samfund til gensidig hjælp og understøttelse. Allerede i middelalderen kendes der dog gilder fra landsbyerne; et par middelalderlige skråer for landsbygilder er bevaret. På Bornholm har der i alle – eller dog de fleste – sogne været gilder, der har holdt sig ned mod vor tid. Svarende til viderne andre steder har man her gildeskråer (21). I hvert sogn er der et jordstykke, der tilhører gildet; det kaldes flere steder *Gildesvald* (22), svarende til oldnord. gildisvöllr. I Povlsker hedder sognegildets jord *Gildeshøje*; *Gildesløkker*, nævnt allerede 1582, og *Gildeskov* er navne på lokaliteter ved Gildesboet i Rutsker (23). *Gildesboet* er det bornholmske navn på huset, hvor den mand bor, der har forpagtet gildesjorden, og hvor gildebrødrene samles. Oprindeligt har gildet været afholdt under åben himmel, på gildesvalden eller hvad nu stedet kaldes. Særlige gildeshuse er kendt fra Skåne (24) og fra Sjælland, især fra Sydsjælland. Gunnar Knudsen har i Da Stud 1914 p. 128 publiceret en liste over gildeshuse fra de tre sydligste sjællandske herreder, der er omtalt i mandtallene 1610–12 og matriklen 1664. Ifl. Gunnar Knudsen omtales

gildeshuse i disse kilder ellers kun fra Bornholm. En af de sydsjællandske byer, hvorfra mandtal 1610 nævner et gildeshus, er Sværdborg, og herfra anfører markbogen en *Gilde Suusz Aas*, den første ås i Nørremarken; skrivemåden kunne tyde på, at skriveren ikke har forstået navnet. Af marknavne fremgår det, at gildeshuse også har eksisteret i Østjylland. Markbogen nævner *Gildhusager* fra Mesing s., Hjelmslev hrd. og *Gillehuus ley* fra Kolt s., Ning hrd. Betegnelsen gilde(s)stue kendes fra *Gildestue wengit* (således markbogen) i Viemose, Kalvehave s., Bårse hrd. I markbogen hedder det, at »sambl. Bye mendene i den sønder ende udi Wiemoosze ere lige lodtagne« i den; der har da muligvis været mere end én gildestue i byen.

At gildeforsamlingerne oprindeligt har været holdt i fri luft også andre steder end på Bornholm fremgår af flere marknavne. Markbogen har *Gillesstefne* som navn på en mark i Holløse, Kvandløse s., Merløse hrd., *Gildestennsz Aggere* i Køng s., Hammer hrd., og *Gildebergs Aaszén* i Herlufsholm s., Vester Flakkebjerg hrd. I afhandlingen »Dansehøj, Pinsebod og Gildesvold« (25) har Kai Uldall en fortegnelse over steder med navnet *Gilde(s)høj*, men nævner forsigtigt den mulighed, at nogle af navnene måske kunne indeholde ordet gil »kløft«. Det er dog ikke sandsynligt, da dette ord synes at være særlig vestnordisk; i Danelagen kan man tydeligt iagttage, at det i hovedsagen er indskrænket til egne, hvor den nordiske bebyggelse er overvejende norsk (26). Til dansk Gildehøj er der en parallel i nord. *Gildehou* i Lincolnshire, nævnt i diplomer fra 12. eller 13. årh., og fra samme grevskab kendes nordiske navne som *Gildetoft* og *Gildegarth* (27), navne, der turde vise, at gildevæsenet var udbredt blandt nordboerne i disse egne i tidlig middelalder. I Gildegarth er sidste led antagelig garth i betydningen »indhegning«. Uldall nævner i sin ovfr. citerede afh. p. 141, at

forfatteren C. A. Thyregod omtaler nogle dansepladser, omgivet af diger, som »en slags gildegårde«. Uldall er ikke overbevist om, at Thyregod dermed gengiver en fast betegnelse, men det er dog næppe rimeligt at tænke sig, at denne selv har konstrueret ordet, da -gård her er brugt i en anden betydning end den sædvanlige; snarest har vi her et fællesnavn identisk med Gildegarth i Danelagen. I nordiske stednavne i Yorkshire er der en række eksempler på det oldnord. *gildihús*, dels som bebyggelsesnavn, dels som første led i marknavne (28). – Det ville være af interesse at få kortlagt de danske navne på Gilde-, specielt sammensætninger med gildeshus, gildestue og gildestævne.

En række af landsbyens fester har sat sig spor i marknavnene. Majfesterne har givet anledning til betegnelser som *Majtræet* for træet på bystævnet, og stenene, som bymændene sad på, kaldes *Majstenene* eller *Majbænken*. Der er givet mange eksempler herpå, især fra Sjælland, i Uldalls afhandling. Om man skal betragte disse betegnelser som fællesnavne eller egennavne kan vel være tvivlsomt. Et marknavn som sikkert står i forbindelse med majfesten, er *Kranszebøgsz Holm* (således markbogen) i Saltofte, Stenlille s., Merløse hrd. Kransebøgen har næppe ligefrem været navn på majtræet; det er nok et træ, hvor man plejede at tage løv til kransene, der blev hængt op på majstangen.

Uldall omtaler i sin afhandling dans ved pinsetid, der flere steder i Jylland foregik i såkaldte pinseboder, inddigede pladser i heden, eventuelt med primitive løvhytter, og citerer blandt andet en indberetning fra 1847, hvori der omtales en *Pinseberghøj* i Ringgive s., Nørvang hrd.; på toppen af denne høj samledes ungdommen tidligere til dans i pinsen. Bakkedraget, hvor højen ligger, kaldes nu *Pinsebakkerne*. Pinsebakkerne findes bl. a. også i Nimtofte s. på Djurs-

land (29); ved foden af disse bakker ligger en helligkilde, og man kan tænke sig, at besøg ved kilden muligvis har været kombineret med dans. Markbogen nævner et *Pinse-Fall* i Skovby s., Framlev hrd., men naturligvis kan der have været andre anledninger til et sådant navn end dans ved pinsetid.

Med Dans- som forled er der temmelig mange navne, især *Dansehøj*. Fra Samsø kendes *Danseholm* og *Dansebjerg*; til *Dansebjerg* er knyttet sagn om bjergfolkernes dans, men H. Grüner Nielsen mener, at navnet kommer af den samsiske skik »at danse på høj« i forbindelse med klinegilderne (30). Fra Sjælland er der flere efterretninger om højdansen, sammenstillet af Uldall (a. a. p. 145 ff.), bl. a. den bekendte af Peder Syv om, at der på *Ildehøj* ved Hellested, det nuværende *Elverhøj*, blev brændt bål og danset sankthansaften. Sankthansaften blev der også danset på *Danshøj* i Græse. På Fyn findes et par sammensætninger med Danse- i markbøgerne: *Danze holm* i Gudbjerg s., Gudme hrd., og *Dantze hoyes Schiff* i Svendborg. Ved Dansehøje, hvortil der ikke er knyttet nogen tradition om menneskers dans, må man nok regne med den mulighed, at det kan være den meget udbredte folketetro på højfolk, der danser på eller ved højen, der kan være navngivende, og endelig må man også holde den mulighed åben, at Dans- i nogle navne kan være genitiv af mandsnavnet Dan, idet middelalderlige personnavne ikke sjældent indgår i navne på -høj.

I et enkelt navn gemmer sig et minde om en institution, gadelamslegen, der mange steder spillede en stor rolle langt ned i det 19. århundrede. Det er navnet *Gaddelams Agr* eller *Gadelands Agre* i Vust by og sogn, Vester Han hrd.; begge skrivemåder forekommer i markbogen. Ordet gadelam, der først kendes fra Dyrerimene, en sjællandsk tekst, der er

bevaret i et håndskrift fra 15. årh., var i senere tid betegnelse for pigen, som karlen fik tildelt, og hvis kavaller han skulle være ved ungdommens gilder året rundt (31). Skikken er i 19. årh. kun kendt fra Østjylland, og det er også derfra, den er beskrevet i Jens Nielsen Mundelstrups disputats fra 1684 *Specimen gentilismi etiamnum superstitis* (dvs. prøve på det endnu i vore dage levende hedenskab). Uanset om Gadelams- eller Gadelands- er den rette form af navnet fra Vester Han hrd., turde skrivemåden Gadelams- være et vidnesbyrd om, at skikken har været kendt fjernt fra de egne, hvorfra den er bevidnet fra 17. årh. til op imod nutiden.

Navne med Dans- som forled kan næppe være ældre end ca. 1200, fordi dette franske ord først kommer til Norden med folkevisedansen (hvad der ikke forhindrer, at skikken »at danse på høj« kunne gå tilbage til en fjern fortid). Derimod kan navne sammensat med Leg- gå meget langt tilbage i tiden. I Norge indgår leikr i gårdnavne af de ældste typer, bl. a. *Leikvin*, nu *Løken* o. lign., der er (væsentlig) samme navn som sv. *Lekene* ell. *Lökene*; andre sammensætninger er oldnord. *Leikvangr*, *Leikvøllr*, m. fl. Blandt den store litteratur om disse navne kan der henvises til Elias Wesséns afhandling »Hästske de och Lekslätt« (32); ligesom andre mener Wessén, at Leik-, Lek- sigter til gammel frugtbarhedskult. Fra Danmark er et enkelt naturnavn på Leg- overleveret fra middelalderen, *Legdal* i Fjends hrd., skrevet Liegdall 1468 (afskr. 1655) (33). Fra Sønderjylland kendes *Legbjerg* fra Sundeved og *Leghøj* fra Rinkenæs og Angel (34), men hvor gamle disse navne er, er det vanskeligt at have nogen mening om. Snarest er de vel at opfatte som parallelle til Dansehøj og Dansebjerg, altså navne på steder, hvor ungdommen mødtes til dans; jævnfør, at leg i dialekterne bruges i betydningen dans; at gå til leg betyder i jysk at gå til legestue, til dans. Muligvis ville en kortlægning af navnene

Leghøj og Dansehøj vise, at de to navne supplerer hinanden geografisk. Det bør nævnes, at heller ikke leg i alle navne behøver at sigte til menneskelig aktivitet. Ligesom ved Danskunne der være tale om bjergfolks leg eller dans (om Legbjerg oplyses, at det stod på gloende pæle!), og i nogle tilfælde, hvor -leg er efterled, sigtes der til dyrs parringslege. Eilert Ekwall har fremdraget nogle nord. navne fra Danelagen, der viser, at denne brug går langt tilbage i tiden. Det drejer sig om middeleng. *Herteleykes* (1230–46) »Hjortelegen« og landsbynavnet *Ullock*, kendt fra to steder i Cumberland og 1245 skrevet *Ulvelayk* »Ulvelegen« (35). Et *Wlvelaikeburne* (12. årh.) kendes også fra Yorkshire (36).

En parallel til de svenske *Hästske*, som Wessén behandler i sin ovfr. nævnte afhandling, foreligger vistnok i et enkelt marknavn fra Malt s. og hrd., der i markbogen skrives *Hestschie Ager Wang*, Heschie Aggersz Wang, former, der synes at forudsætte et gammeldansk *Hæstaskēth, idet ie er udtryk for dialektens diftongering af det lange e. Ordet findes som fællesnavn i gammeldansk, i Lucidarius og Mandevilles Rejse, hvor det gengiver det latinske stadium, men som stednavn må det ligesom Hästskede betyde et sted, der anvendes til hestekampe og væddeløb; jævnfør oldnord. skeið, der bl. a. betyder »løbebane, strækning, som man ved løb har at tilbagelægge« (Fritzner). Hestaskēth forekommer flere gange som nord. stednavn i Danelagen (*Hesket*, *Hesketh*), men vistnok kun i det overvejende norske område; ældst overleveret er Hesket i Yorkshire North Riding, ca. 1155 Hesteskeith (37). Når Wessén vil sætte Hästskede i forbindelse med hedensk kultus, synes forekomsten af samme navn i Danelagen snarest at tale herimod, da der er yderst få minder om den hedenske religion hos nordboerne i England.

I Danmark står eksemplet fra Malt hrd. foreløbig helt isoleret; det drejer sig formodentlig om et meget gammelt navn.

1. English Place Name Society vol. 26 p. 204; jfr. O. S. Anderson: English Hundred-Names (1934) I 66 fodn.
2. Direkte oplyses dette om Tingvad i Nustrup s., Gram hrd.; se Da Stedn IV 494.
3. Se f. eks. Mogens Lebechs afh. om Jyllands gamle retskredse i Jy Saml 5. rk. III.
4. Kirkstead-Cartulariet, fol. 66a (Brit. Mus. Cot. Vesp. E XX).
5. H. V. Clausen, Studier over Danmarks Oldtidsbebyggelse (1917) p. 166; Svend Aakjær i Vald JB Kommentar p. 20; allerede Emil Madsen (Annaler f. nord. Oldkyndighed 1863 p. 301) opfatter forleddet i Målhøj som mål = retssag.
6. Vald JB Kommentar p. 155 f., Festskr Vilh. Andersen (1934) p. 325 f.
7. Artiklen Galge i Kult Hist Leks.
8. Vald JB Kommentar p. 156, 176.
9. Da GI Kbst Lovg V 24.
10. J. Westman: Nyländska önamn I 149.
11. Jfr. Da Stedn VI 460.
12. Tang Kr Jy Almueliv I 4.
13. Stds. p. 5.
14. Stds. p. 8, 79.
15. Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse (1775) p. 419.
16. Vald JB Kommentar p. 68.
17. 1584 Steuens hooft, se Danmarks Kortlægning I 31.
18. Tang Kr Jy Almueliv I 7.
19. Jfr. Kort Da Folkemål nr. 50.
20. Gunnar Knudsen i Haandbog i Hjemstavnsforskning p. 92.
21. De bevarede er trykt i Vid Vedt I, III og IV.
22. Da Stedn X passim.
23. Da Stedn X 452, 247.
24. Se registret i Lunds stifts landebok III ed. K. G. Ljunggren og Bertil Ejder.
25. Fort Nut VIII 150.
26. English Place Name Society vol. 25 p. 200.
27. Gildegarth i Bridlington-Cartulariet 1307 ed. T. W. Lancaster (Leeds 1912); Gildehou i Kirkstead-Cartulariet (se ovfr. note 4) fol. 43b–46a; Gildetoft i Alvingham-Cartulariet (Laud Ms. 642, Bodl. Libr. Oxford) fol. 23b, 84a.
28. English Place Name Society vol. 25 p. 201 f.

-
29. Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder p. 144.
  30. Da Stud 1918 p. 124; om navnet Dansebjerg se Da Stedn I 10.
  31. Aug. F. Schmidt: Fra Julestue til Valborgblus (1940).
  32. Na Bygd 1921 p. 103 ff.
  33. Da Stedn IX 99.
  34. Da Stedn VII 46, VI 524.
  35. Na Bygd 1920 p. 89.
  36. H. Lindkvist: Middle English Place Names of Scandinavian Origin p. 128.
  37. Om den saglige baggrund for navnene se A. H. Smith: Horse-fighting in Viking England i Arv bd. 11 (1955).

4. KULTMINDER OG FOLKETRO I STEDNAVNE

Spørgsmålet om gudenavne og andre minder om hedensk kult i stednavnene er et af dem, der har optaget forskerne mest, men emnet er langt fra uddebatteret, og især er der uenighed om, hvorvidt man tør regne med sådanne minder i det sent overleverede marknavnestof.

Efter de resultater, man kommer til ved betragtninger over kontinuiteten i dette navnestof (jfr. indledningen), er det klart, at man ikke uden videre kan afvise muligheden. Selv om man må regne med, at hovedmængden af vore marknavne er middelalderlige (og mange endnu yngre), er der mulighed for, at i alt fald en lille del af dem går tilbage til vikingetiden eller ældre tidsrum, og ældre end vikingetiden behøver de ikke at være, for at de teoretisk set kan indeholde hedenske gudenavne eller andre ord, der står i forbindelse med den hedenske religion. Flere forfattere, Svend Aakjær, Vilh. la Cour, Gudm. Schütte og andre, har da også regnet med, at der i marknavnene var et endog meget stort antal »kultminder«, og hvis alt, der er henført til denne kategori, kunne stå for en kritisk prøvelse, måtte konsekvensen blive, at vort land engang var oversået med hedenske helligdomme.

Den største vanskelighed ved en etymologisk undersøgelse af marknavnene er kildernes unge alder – kun i de færreste tilfælde kan man komme længere tilbage i tiden end til markbogen, og dette udelukker i mange tilfælde, at man kan nå til sikre tolkninger; man må nøjes med at opstille en række formelle muligheder, som der ikke kan drages videre slutninger ud fra. Og selv i tilfælde, hvor man med fuld eller dog tilnærmelsesvis sikkerhed kan fastslå, hvilke ord, der indgår i navnene, kan ordene vise sig at være flertydige, således at den

reale tolkning stadig mangler. Helt urimeligt er det at lægge ukendte »sakrale« betydninger ind i velkendte ord, som når man i forleddet Stolpe- har villet finde en betegnelse for et gudebillede, fordi det beslægtede litauiske stulpas kan have denne betydning. Der er ofte anført eksempler på, at flere navne indenfor et ret begrænset område kan tænkes at have relation til kult, men hvis disse navne hver for sig er ganske usikre, er det klart, at de heller ikke sammenlagt beviser noget om eksistensen af en kultplads.

Gudenavne indgår antagelig i meget begrænset omfang i marknavne, men et nogenlunde sikkert eksempel på en sammensætning med Odin har vi dog i *Vojenshøj* i Øster Løgum sogn i Sønderjylland, der skrives Woyerhugell i en jordebog fra 1609, men Woy(e)ns- i flere af hinanden uafhængige, lidt yngre kilder (1). Gudenavnet har fået samme form i bebyggelsesnavnet *Vojens*, et oprindeligt *Othinswi, som ligger ikke langt derfra. Andre tilfælde, hvor vi har Ons- eller Vons- som forled, er langt mere usikre. Af landsbynavnet *Onsbjerg* på Samsø og bebyggelsesnavnene *Vonsbæk* og *Vonsmose* i Sønderjylland er der middelalderlige former, der viser, at de er sammensat med gudenavnet (2), men normalt vil der ved sent overleverede naturnavne være flere etymologiske muligheder. I nogle kan forleddet f. eks. være ordet vogn eller det gammeldanske mandsnavn Wagh.

Et naturnavn, hvor det synes sandsynligt, at gudenavnet indgår, er *Oens Kilde* (således markbogen) i Særløse s., Volborg hrd. (3). Hertil findes der, hvis forleddet er Odin, en svensk parallel, et gammelsvensk *Odhens kyældu*, nævnt 1287 (4). Man må vel forestille sig, at der i en Odinskilde er ofret til guden, og at dens vand var særlig virksomt, fordi den var helliget ham; jfr. de kristne helgennavne i forbindelse med helligkilderne.

Gudenavnet Thor indgår i landsbynavne som *Thorsager*

og det flere steder forekommende *Torslund*, *Torslunde*. Som naturnavn forekommer *Thorslund* i et diplom fra 1245, hvor det er navn på en skov ved Odense, og det er måske ikke tilfældigt, at Thors lund her ligger ved siden af Odins vi. I sådanne tilfælde er der ingen grund til at tvivle om, at det virkelig er gudenavnet, der indgår, men hvor det drejer sig om sammensætninger på Tors-, der først er overleveret fra eftermiddelalderlig tid, vil tolkningen altid være usikker. Det gælder også det fra mosefundene berømte *Torsbjerg* i Angel, der i stedets nuværende nedertyske dialekt udtales Tossbarg (med kort vokal) og først er kendt i kilder fra c. 1700. Der findes også en lang række sent overleverede *Torshøj*, *Torsmose*, *Torsløkke* osv. (5), og her vil det som regel være mest nærliggende at søge et personnavn som forled, f. eks. det meget almindelige gammeldanske Thorth i den yngre genitivsform på -s. Men ved navne på Tors-, der ikke er overleveret fra gammel tid, er der også flere andre etymologiske muligheder. Det kan nævnes, at det vestjyske *Torsminde* skrives Thorsmynnæ i et brev fra 1466 og Torskemyne i et andet fra 1470 (6), men da det første dokument kendes fra en afskrift fra 18. årh., medens det sidste er bevaret i original, er det sandsynligt, at formen derfra er den oprindelige.

Særlig i forbindelse med Thor-navne har man drøftet spørgsmålet om, hvorvidt gudenavne kan indgå i stednavne i stamform eller kun i genitiviske sammensætninger. Muligheden for den første art sammensætninger er hævdet af blandt andre Gudmund Schütte, især i afhandlingen om ejeformen som kendemærke for gudenavne og folkenavne i sammensætninger (7). Som et sikkert eksempel på Thor i stamform nævnes *Torøje* på Stevns, 1397 Thorøwe, som også andre har ment var sammensat med gudenavnet. Mange navne på -høj indeholder imidlertid personnavne, og Thōri, i (yngre) genitiv Thōra, er et velkendt mandsnavn, så at navnet

er et oprindeligt *Thōrahōgh, sammensat med dette personnavn, må siges at være den mest nærliggende forklaring. Andre af Schüttes eksempler er ønavnene *Thuro* og *Toro*, begge skrevet Thorø i Valdemars Jordebog. Også her er der formelt mulighed for et personnavn, men da der kun er ganske få sikre eksempler på ønavne, sammensat med personnavne, må man foretrække at sammenstille forleddet med det svenske dialektord *tora* »mindre bjergryg«, der bl. a. indgår i stedsnavnet *Långtora*. Den ældste skrivemåde af dette navn *Langaþoru* (1291) viser, at ordet er et gammelsvensk *thora, hvad der stemmer med den gamle skrivemåde af de danske ønavne (8). Schüttes teori om gudenavne i stamform har medført, at stedsnavne som *Torbøj*, *Torløkke*, *Tordys* m. fl. med urette er blevet opfattet som sakrale. Der kan henvises til »Nordens Gudeverden«, hvor en mængde tildels meget usikre eksempler på gudenavne i stedsnavne er sammenstillet.

Et sikkert eksempel på en sammensætning med Frøy er naturnavnet *Frøsmose* ved Ringsted, der nævnes i *Knytlinga* (Freysmosi), men også i gamle danske kilder, og et *Frøskilde*, hvor forleddet muligvis har samme oprindelse, indgår i Frøes Kilde Aaszen (således markbogen) i Fuirendal s., Øster Flakkebjerg hrd. Talrige navne *Frøkær*, *Frøsmose* osv. indeholder dyrenavnet, og det bekendte *Frøbakke* i Tisvilde Hegn, der er tolket af Frøy (9), har i virkeligheden fået sit navn, fordi der her blev sået skovfrø. Et gårdsnavn *Frøholm* i Holbæk s., Rougsø hrd., er ikke, som man skulle tro, et gammelt naturnavn på stedet, men gården har fået sit navn, fordi ejeren var en fremragende frøavler (10).

Af de øvrige gudenavne er der foreløbig kun usikre spor i natur- og marknavne. Balder, der muligvis kan indgå i bebyggelsesnavnet *Bollesager* ved Esbjerg (1566 Boldersagger) (11), kunne også være forleddet i *Boldersbøj* i Agerskov s., Nørre Rangstrup hrd., der skrives Bolders- eller Bollershøy i

flere kilder fra 18. årh. (12). Boldershøj kan dog også sammenstilles med *Bolderslev*, der snarest indeholder det til grund for gudenavnet liggende fællesnavn, der er bevaret i oldeng. bealdor »herre« (13). Et par andre sønderjyske marknavne, *Boldersmark* og *Bolderstoft*, er endnu mere usikre; mest sandsynligt er det nok, at første led er det sønderjyske mandsnavn Bolle i den yngre gen.form Bolles, og at r-er et senere indskud. I Lindeballe s. ved Vejle findes et gårdnavn *Baldershave*, der er et gammelt marknavn på stedet, udtalt Bolles- og skrevet Ballrs Haufve i markbogen. Et nærliggende, ejendommeligt jordanlæg er blevet forklaret som en gammel offerplads, og der er en stedlig tradition om ofringer, der dog blot er at betragte som en nyere navneforklaring. Den formelle mulighed for gudenavnet kan dog ikke afvises, men andre forklaringer synes mere sandsynlige, bl. a. fordi navne på -have, gammeldansk haggi, gennemgående synes at være unge. Gudmund Schütte har til støtte for navnets sakrale oprindelse henvist til, at der findes et Baldrshagi i Fritiofs Saga, men denne fornaldarsaga er et rent digterisk produkt, der ikke som visse andre fornaldarsagaer indeholder gammel folkelig overlevering, og både navnet Baldrshagi og skildringen af templet der er fri fantasi (14).

Ti indgår bl. a. i en række bebyggelsesnavne, *Tislund* og *Tiswith* (nu *Tise*, *Tiset*), der er oprindelige skovnavne, og det kan være forledet i nogle naturnavne, der er overleveret fra senere tid, f. eks. *Tirsbjerg* i Hoven s., Nørre Horne hrd., navn på en af de mest fremtrædende højder i Vestjylland. Et andet vestjysk navn er *Tishøj* i Snejbjerg s., Hammerum hrd., nævnt i præsteindberetningen 1636. Den sene overlevering gør dog disse eksempler usikre.

Ordet gud indgår antagelig i et marknavn *Guid Bierig* (sål. markbogen) i Mørke s., Øster Lisbjerg hrd. (15). Der synes ikke at være nogen grund til at skille dette navn fra

sogne navnet *Gudbjerg* på Fyn, nabosogn til *Gudme*, der et oprindeligt *Guthhēm. De to sogne navne har efter al sandsynlighed samme forled, og det er også af den grund lidet sandsynligt, at det flere steder i Danmark og Sverige forekommende Guthhem skulle være et oprindeligt klosternavn, en oversættelse af latinsk *Domus Dei* eller *Locus Dei*, der har bredt sig ved opkaldelse efter klostrene *Gudum* i Vestjylland og *Gudhem* i Västergötland (16). Problemet om anledningen til navnet *Gudbjerg* er det samme som ved *Onsbjerg*. Forklaringen er muligvis, at man har tænkt sig, at en eller flere guder havde bolig i bjerget.

De andre fællesnavne for »hedensk gud«, ti og as, kan næppe med sikkerhed påvises i danske stednavne; det sidste ord vil i øvrigt meget vanskeligt kunne holdes ude fra ordet ås »jordryg«.

De samme forfattere, der har villet finde en mængde eksempler på hedenske gudenavne i vore marknavne, regner med, at mange af disse navne indeholder ord for kultpladser svarende til oldnord. hørgr, hof, vé m. fl. Alle disse ord har imidlertid den mangel, at de i sent overleverede navne ikke kan holdes ude fra andre ord med profan betydning.

Til oldnord. hørgr svarer et glde. *hargh, *hørgh; de to former forekommer usammensat i henholdsvis det jyske herredsnavn *Harre* (Vald. Jordeb. Harghæheret) og skånsk *Höör* (1145 (afskr.) Hørg), og i disse utvivlsomt meget gamle navne har ordet muligvis betydningen kultplads (17). At det kan have denne betydning i norske og svenske stednavne fremgår af, at det der forekommer sammensat med gudenavne. Udelukket er det dog ikke, at vi også i de nævnte navne må regne med den oprindelige betydning »stengrund, stendynge«, hvoraf betydningen »(sten-)alter, offerplads« er udviklet. I navne overleveret fra eftermiddelalderlig tid vil ordet have formen *Har(re)-*, *Hør(re)-*, og der vil, specielt

i navne hvor udtalen ikke er kendt, være andre ord, bl. a. det glde *har »sten«, hvortil *hargh er en afledning (18), og ord som harve, hare og hør, det ikke kan skilles fra. Selv om man turde gå ud fra, at hargh altid betød kultplads, ville det altså være umuligt at benytte sent overleverede navne som religionshistorisk kildemateriale.

Et stednavn, der har spillet en ikke ringe rolle i diskussionen, er *Harrild* eller *Harild*, der forekommer både som naturnavn og bebyggelsesnavn. Et af eksemplerne er *Harildsbakke* i Sevel s., Ginding hrd., som Axel Olrik har behandlet i sin afhandling om »En Oldtidshelligdom« (18). Olrik opfatter Har(r)ild som en sammensætning af hargh (i sakral betydning) med det fra andre stednavne kendte hillæ, der med urette sammenstilles med eng. hill. Man må snarere antage, at navnet er et gammel fællesnavn *harald(i) afledt af det omtalte har »sten« med afledningsendelsen -ald(i), der indgår i kollektivdannelser som oldnord. kerald, gammel-svensk kæralde (»samling af) kar«. Samme eller nært beslægtede endelser indgår i flere jyske stednavne (19).

Ordet hov kan eventuelt indgå i navnet Hovby, men kan næppe med sikkerhed påvises uden for Skåne-Halland. I de talrige tilfælde, hvor Hov- er forled i marknavne, vil det som oftest sigte til hoveri, men der er også andre muligheder. Fra norsk kendes et ord hov »forhøjning«, beslægtet med middelhøjt. hubel »bakke« (ty. Hübel) og efter nogles mening samme ord som det hov, der betyder gudehov. I betydningen bakke kunne ordet måske også indgå i danske stednavne (20). I østjyske marknavne forekommer der undertiden et efterled -hov, der udtales med stød, og derfor ikke kan gå tilbage til et glde. -hof med kort vokal, der ville få en udtale uden stød i de pågældende dialekter. Muligvis har vi her et oprindeligt -hō; jævnfør dialekternes overgang af -o til åw' i ord som ko og sko (21). I så fald kan der foreligge et

subst. *hō »højde«, der er en substantivering af adj. gammeld. hō(r) »høj«. Nogle gamle stednavne, bl. a. *Ho* ved Ribe og *Hov* i Thy (1458 Hoo), synes at forudsætte et ord af samme form, men af anden oprindelse, et gammeldansk *hō »krumning«, der går tilbage til urnord. *huha- eller *hauha- og er beslægtet med oldslavisk kuku »krum« (22). Også dette ord kunne tænkes at indgå i marknavne.

Ordet vi, der indgår i en række gamle stednavne, først og fremmest i sammensætningen Odinsvi, nu *Odense, Vojens* m. fl. (23), har man tillige villet finde i adskillige naturnavne, navnlig det almindelige *Vimose*. Når dette navn med forkærlighed er opfattet som sakralt, hænger det sammen med, at et af de største og mest betydningsfulde fund fra folkevandringstid er gjort i *Vimose* i Næsbyhoved-Brøby s. i Odense hrd. Langt sandsynligere er det, at forleddet her og i mange andre navne på Vi- er det almindelige ord vie »vidje, pil«, der også forekommer usammensat med kollektiv betydning (»vidjebevoksning«). Ved et enkelt usammensat marknavn *Vi* tør man måske regne med vi = helligdom som en mulighed. Det er navn på en lokalitet i nærheden af Husby i Angel (1714 Wiehe), og da den består af højtliggende agerjord med sandbund synes plantenavnet vidje her mindre sandsynligt. Det må dog nævnes, at der også er mulighed for et ord svarende til oldnord. vígi »forsvarsvold«, der forekommer usammensat i navnene *Store-* og *Lille-Vi* ved Flensborg, i middelalderen skrevet *Wige* (24).

Et gammelda. *al, svarende til gotisk alhs og oldeng. ealh »tempel«, kan indgå i landsbynavne som *Albøge* og *Albjerg* (25). I sent overleverede marknavne, hvor man også har villet finde det: e ord, vil det ikke kunne skilles fra andre ord, f. eks. subst. gammelda. alf »stengrund«. Meget tvivlsomt er det, om der til gotisk alhs også kan svare et gammelda. *āl. Det usammensatte stednavn *Ål, Åle*, der forudsætter

et gammeldansk *āl*(æ), må sammenstilles med oldnord. *áll* »stribe«, i topografisk betydning bl. a. om »en dyb dal eller indsænkning mellem fjelde«, og dette ord indgår sikkert også i flere navne med *Ål*- som forled (26).

Centrale ord i forbindelse med den hedenske kult er verb. *blóta* »ofre« og det tilsvarende subst. *blót*, der indgår i islandske stednavne som *Blótkelda*, *Blótsteinn* m. fl. (27). Også af disse ord har man ment at finde spor i danske marknavne. Vilh. la Cour (28) nævner *Blodager* og *Blodeng* fra Søborg s., Holbo hrd., og *Blodholm* i Lyngby, Volborg hrd., og Svend Aakjær anfører i flere afhandlinger eksempler på navnet *Blodhøj*, bl. a. fra Salløv, Snoldelev s., Tune hrd. (markbogen *Blod Høys Stumper*) (29). Aakjær citerer også (vistnok efter markbogen) et marknavn *Blodmænd-Dal* fra Kobberup, Fjends hrd., og tolker det som blotmændenes, dvs. hedningernes dal (30). Snarere foreligger der her en lidt ubehjælpssom skrivemåde for plantenavnet blåmand »kornblomst«, der har stor udbredelse i jyske dialekter. Det nævnes bl. a. i Niels Blichers topografi over Vium; Lysegård, hvor Vium ligger, er naboherred til Fjends. Også i andre navne, der skrives *Blod*- i markbogen, turde der være mulighed for adj. blå (i den gamle betydning mørkfarvet), ligesom ordet *blod* vel kan tænkes at indgå i nogle tilfælde. Indtil videre synes det derfor tvivlsomt, om nogle af dem virkelig kan have relation til ofringer i hedensk tid.

Et ord, der også sættes i forbindelse med hedensk gudsdyrkelse, er det olddanske *þulr*, der i genitivformen *þular* forekommer på Snoldelevstenen (*þular a salhauku[m]*). Det er samme ord som oldnord. *þulr* »taler« og betegner muligvis en mand, der har en religiøs, magisk funktion i forbindelse med verdslig myndighed (31). Ordet antages af Svend Aakjær i flere afhandlinger at indgå i talrige stednavne med forleddene *Tul*-, *Tulle*-, *Tol*-, *Tolle*-, *Tuls*-, *Tols*- etc. Som

J. Kousgård Sørensen har vist i en grundig undersøgelse af disse navne, strider mange af formerne imidlertid med ordets bøjning og forventede udvikling i nyere dansk, medens der er mulighed for at tolke dem på anden måde, især som sammensætninger med velkendte gammeldanske personnavne (32). Det ældst overleverede, *Tuleshøj* ved København, der skrives *Tuleshøw* i en tilføjelse til afskriften af Københavns stadsret 1291 i Roskildebispens jordebog (33), indeholder således det gammeldanske mandsnavn *Tūlir*.

Af det foregående fremgår det, at minder om den hedenske religion i marknavne i form af gudenavne, betegnelser for kultsteder, goder eller kulthandlinger er meget få. Til gengæld har vi i vore marknavne et ikke ringe materiale til belysning af, hvad man har kaldt den lavere mytologi og senere tiders folketro.

Det gammeldanske iotun »jætte«, der indgår i ordet *Jynd-ovn* (hvorom se side 15), er også forled i marknavnet *Jyndbjerg* i Mammen s., Middelsom hrd., og i det sønderjyske landsbynavn *Jynde vad*, skrevet *Jotenwath* i et diplom fra 1230–45 (afskr. i *Løgumbogen*) (34). Den moderne form *jætte*, der bl. a. kendes fra *Rimkrøniken* (plur. *iætther*), indgår i stednavnet *Jættehavue Aas* (således *markbogen*) i *Køng s.*, *Hammer hrd.* Den geografiske fordeling af formerne iotun (med sideformen *iatun*), der svarer til oldnord. *jötunn*, og *jætte* synes at være den, at den første hører hjemme i Jylland, den sidste på Sjælland og i Skåne. Trap anfører ganske vist et *Jættehøj* fra *Mols*, men det kendes ikke i gamle former, og meget taler for, at det er et nyere »litterært« navn.

Ordet *vætte* »overnaturligt væsen«, oldnord. *vétrr*, *vættr*, indgår i en del navne på bakker og høje. Der findes et *Vættebjerg* i *Kirkerup s.*, *Vester Flakkebjerg hrd.* (36), *Wett Høy Aasz* (*markbogen*) i *Drølebjerg s.*, *Løve hrd.*, *Wæte Høyesz*

Aaz (markbogen) i Herlufsholm s., Øster Flakkebjerg hrd.

Det ser ud til, at ordet er særlig udbredt på Sjælland, og at det der bruges om underjordiske, der holder til i høje, medens det andre steder kan bruges om overnaturlige væsener i almindelighed. Fra Vester Marie på Bornholm anfører Da Stedn X 173 under opslagsformen *Vættemose* et navn, der udtales vættes-, og hvor første led ender på s i de fleste ældre skrivemåder. Forleddet kan derfor ikke direkte være ordet vætte, der på bornholmsk er hunkøn (vætta), og Da Stedn tolker det af et gammeld. intetkønsord *wǣtti med kollektiv betydning »samling af vætter«; et sådant ord beror dog på en ren konstruktion, og tolkningen må betegnes som usikker.

Navnet *Dværgehøj* forekommer fem gange i sønderjyske stednavne; derudover er der i Sønderjylland af sammensætninger på Dværg- kun et meget usikkert eksempel på navnet *Dværgholt*. Fra Nørrejylland har Trap tre eksempler på *Dværgholt*, og et landsbynavn *Dverretved*, der antagelig er sammensat med dværg, forekommer i Tolne s. i Vendsyssel. I markbogen fra Estvad s. i Ginding hrd. nævnes et *Duere dalsz aarsz Giøe*. Materialet synes at vise, at dværg som stednavneled er lige så udpræget jysk som vætte er sjællansk.

Ellefolk er også godt repræsenteret i vore marknavne. I dialekterne levede det usammensatte ord el, gammeldansk ælf, vistnok endnu omkring 1800; fra senere tid kendes kun sammensætninger som ellefolk o. lign. Det usammensatte el er i stednavne næsten umuligt at holde ude fra andre ord, især trænavnet el. Det mange steder forekommende *Ellehøj* indeholder dog snarest el »ellefolk«, fordi elletræer normalt ikke vokser på høje, medens yderst almindelige navne som *Ellekær* og *Ellemose* i almindelighed er sammensat med trænavnet. Sikre eksempler på ellefolkets tilknytning til navnestoffet har vi dog kun, hvor vi som forled har ordene ellemand eller ellekone. Det mest bekendte eksempel på elle-

mand er *Ellemandsbjerg*et på Helgenæs; det nævnes allerede på Mercators kort fra 1595 (*Ellemansbirg*; markbogen *Elmands Bierig*), så den imponerende bakke har åbenbart fra gammel tid været kendt blandt de søfarende. Et andet jysk eksempel er *Elle Mands Bierge* (sål. markbogen) i Mårslet s., Ning hrd. Fra Sjælland nævner markbogen et *Ellemandsz Holm* i Køng s., Hammer hrd. I Moths ordbog fra c. 1700 forklares ellemand således: Elleman . . . mener gemen mand at være en trolde i ellemoser, som gør folk, der sover i mark eller mose, tåbelige. Det, at Ellefolkene gør mennesker »tåbelige«, som Moth siger, er utvivlsomt et gammelt element i troen på disse væsener, men tilknytningen til ellemoser og elletræer er noget nyt, der blot beror på det lydige sammenfald af ordene el og elv, der først finder sted i yngre middeldansk tid. Af de jyske navne Ellemandsbjerg fremgår det, at ellefolket lever i bakker og ikke i moser; jævnfør folkevisens: ieg haffuer werit i bierget – baade iblandt elue och duerge (37). I Gjellerup s., Hammerum hrd., findes en høj, der i Trap kaldes *Ellekongens Høj*, men hos Tang Kristensen *Ellekons Høj* (38). Vi har formodentlig her den kvindelige pendant til ellemanden, folkevisens ellekone eller ellekvinde. Ellekvinderne omtales i folkevisen også som jomfruer, og det kan være ellefolk, der sigtes til i det flere steder forekommende *Jomfrukilde* (39).

Til bjergfolk sigter formodentlig de temmelig talrige navne *Mand(s)bjerg* og *Mand(s)høj*. Mandbjerg forekommer som landsbynavn i Sønderjylland og som naturnavn i Øster-Velling s., Middelsom hrd.; i dette sidstnævnte Mandbjerg boede der ifl. Evald Tang Kristensen bjergfolk (40). Markbogen nævner *Mand Bierg* i Tved s., Sunds hrd. og *Mands biergs Agere* i Herlev s., Lynge-Frederiksborg hrd. Mandhøj findes bl. a. i Ibsker s. på Bornholm, nævnt i Landebogen 1569 og ifl. Da Stedn X 408 snarest af mand i betydningen

»bjergmand«. Mandshøj(e) er der flere eksempler på i Trap, og et *Mandt Høye* forekommer i markbogen fra Trige s., Vester Lisbjerg hrd. Et nord. *Manhou*, der sikkert er af samme oprindelse som det danske Mandhøj, nævnes i Eresby i Lincolnshire i et diplom fra slutn. af 12. årh. (41). Samme betydning som i navnene på Mand(s)- har mand måske i et *Stue Mand Aaszen*, der nævnes i markbogen fra Særløse s., Volborg hrd., idet »stuemand« kan tænkes at være en vætte, der bor i en »stue« i åsen.

Trolden er utvivlsomt den af det overnaturlige selskab, der oftest optræder i vore marknavne. Der er vel henved 100 eksempler alene fra Nordslesvig, og trolde synes at kunne forekomme i forbindelse med ord for alle slags lokaliteter. Der er en snes eksempler i Nordslesvig på *Troldhøj* og lige så mange på *Troldkær*. Man må i øvrigt være opmærksom på, at ordet i moderne sønderjysk betyder fanden, og visse navne, formodentlig dog kun blandt de unge, indeholder trolde i denne betydning. Det er f. eks. tilfældet i *Troldens Oldemor*, navn på et træ i Sottrup s. på Sundeved (42). Ordet trolldom indgår i *Troldomsz Schiff* i markbogen fra Ringe s., Gudme hrd. Hvad det sigter til, er ikke ganske klart, men muligvis er navnet af nedsættende karakter og skyldes jordens dårlige bonitet. Den beskrives således i markbogen: ringe jord af mehr røed leer end sand.

Højfolkets færden har også sat sig andre spor i stednavne end de direkte sammensætninger med betegnelser for disse væsener. Der er mange eksempler på navnene *Smedebjerg* og *Smedehøj* eller *Smedjehøj* (43), og der er ingen tvivl om, at disse navne stort set har deres rod i den udbredte folketro, at dværge eller andre væsener smeder inde i højen. Der er en mængde optegnelser herom hos Evald Tang Kristensen (44). En anden forestilling, der også er rigt repræsenteret hos Tang Kristensen, er, at man hører kister blive slået

i lås inde i højen; det er bjergmanden, der låser for sine skatte. Denne tro har givet sig udslag i navnet *Kistehøj*, der er temmelig udbredt rundt om i landet. Nordslesvig har tre eksempler, og fra markbogen kan nævnes *Kiste høys agre* i Nørager s., Sønderhald hrd., *Kist Høys Fald* i Hasle s. og hrd. Et meget gammel nordsjællandsk eksempel er *Kistehøj* i Hornbæk s., nævnt i Esrumbogens afskrift af et diplom fra tiden 1164–78 (*Kistehoghe*) (45). I Da Stedn II 36 siges det, at anledningen til dette navn kan være kistefund eller skattesagn. Der er som bekendt gjort fund af egeki-ster fra bronzealderen i høje, men disse fund er overordentlig sjældne, og navnet *Kistehøj* så udbredt, at det er utænkeligt, at arkæologiske fund skulle have givet anledning til samtlige navne.

Et par almindelige forled, der forekommer i forbindelse med -bjerg og -høj, er ordene sol og smør, og de pågældende navne sættes ofte i forbindelse med ældgamle religiøse forestillinger. Der er mange eksempler på både *Solbjerg* og *Solhøj* i sønderjyske stednavne, og uden for Sønderjylland findes *Solhøj* bl. a. i Mørkøv s., Tuse hrd. (markbogen *Sol Høy aas*). Især *Solbjerg* går sikkert meget langt tilbage i tiden, idet det flere steder er blevet landsbynavn, bl. a. *Solbjerg* ved København, der nævnes som landsby i slutningen af 12. århundrede.

Navnene er ofte blevet opfattet som minder om soldyrkelse, og en sådan behøver ikke at gå tilbage til en meget fjern fortid. Den nyere skik at afbrænde bål på bakker bestemte tider af året kan være et minde om gammel solmagi, og hvis nogle *Solbjerge* eller *Solhøje* har kultisk indhold, må det vel være steder, hvor man har brændt bål eller foretaget andre magiske handlinger. Det er dog givet, at ikke alle navne af den art har noget med kult eller magi at gøre. *Solbjerg* kan simpelthen betyde det solbeskinnede

bjerg eller måske bjerget, hvor solen står op eller går ned på bestemte tider af året, set fra det sted, hvor betragteren befinder sig. Jfr., at *Solgård* nogle steder i Østjylland er navn på den sydligste gård i landsbyen; det er i enkelte tilfælde bevidnet fra middelalderens slutning (46).

Smørhøj og andre navne med samme forled er blevet tolket som steder, hvor man har ofret smør som en form for frugtbarhedsmagi. Oskar Lundberg har behandlet disse navne i en afhandling med titlen »Smörkullen« i *Fataburen* 1910. Han nævner her, at man i Norge helt op mod vor egen tid har ofret smør ved at lægge det på en sten og lade det smelte i solen. At smør virkelig i nogle navne, specielt i navnene *Smørbjerg* og *Smørhøj*, sigter til et sådant smøroffer er vel tænkeligt, men det normale er utvivlsomt, at Smør har relation til stedets frugtbarhed (f. eks. i det meget almindelige *Smørhul*) eller ligefrem til smørproduktion. Det sidste er antagelig tilfældet i herredsnavnet *Smørum*, ældre Smørhem (47). Navnet *Smørgrav* på Als betegner nok ligesom svensk *Smörgraven* et sted, hvor smør er gravet ned, enten til opbevaring eller for at skjule det for fjender (48). På navnet *Smørhøj* er der to eksempler i Nordslesvig, et Smør høys Vang nævnes i markbogen fra Vejlbj s., Sønderhald hrd. og *Smørhøj* i markbogen fra Fårevejle s., Ods hrd.

En meget gammel folketro har sikkert været knyttet til navne med forleddet Spå-. *Spåbæk* findes i Vinding s., Ulfborg hrd. (1610 Spabeck) og i Nørre Omme s., Hing hrd. I begge tilfælde er det små bebyggelser, medens navnene ikke længere bruges om selve vandløbene. *Spåmose* kendes fra Tranekær s., Langeland (markbogen Spaa Mosze, Lille Spaa Moese). Der må ligge lignende forestillinger til grund, som når en mose i Pedersborg s., Alsted hrd. kaldes *Almanakken*; den har fået sit navn, fordi den siges at kunne spå,

om sommeren bliver tør eller våd (49). At man på den måde tager varsel af vandstanden i vandløb, kilder osv. er meget udbredt. Om Langesø i Feldballe s., Djurs Sønder hrd. hedder det i en præsteindberetning fra 1743: Naar det er mod dyr Tid, efter gamle Folks Anmærkninger, stiger Vandet 1 Alen eller 2, og mod gode Tider falder Vandet lige saa meget (50). En norsk *Skåpartjorni* har navn af, at den »skaber« året, dvs., at man tager varsel om årets beskaffenhed af den (51).

1. Da Stedn III 188.
2. Om Odin i stednavne se Kristian Hald: The Cult of Odin in Danish Place Names i *Early English and Norse Studies presented to Hugh Smith* (1963) p. 99 ff.
3. Tolket af Odin i Nordens Gudeverden p. 389.
4. E. Hellquist: Svenska Sjönamn I (Sv Landsm XXI, 1) p. 452.
5. Se f. eks. registret i Da Stedn III.
6. Repert 2. rk. nr. 2033, 2735.
7. Ark Nord Fil bd. 37 p. 233 ff.
8. Om Långtora se Lidén i Ark Nord Fil bd. 49 p. 319.
9. Bl. a. af Bering Liisberg: *Domina Helena* (1919) p. 21 f.
10. Forf.s optegnelse.
11. Vore Stednavne 2. udg. p. 249.
12. Da Stedn IV 706.
13. Vore Stednavne 2. udg. p. 249.
14. G. Schütte i Da Stud 1922 p. 53; jfr. i øvrigt Da Stedn VII 26 f. og der cit. litt.
15. Skrivemåden Guid gengiver en udtale guj-, svarende til den lokale udtale af ordet gud.
16. Da Stedn XIII 166.
17. Da Stedn IX 43 f.; K. G. Ljunggren: *Ortnamn i Frosta härad* p. 30 (særtryk af *Frosta härad, bygden och sparbanken* 1948).
18. Da Stud 1911 p. 8 ff.
19. Jfr. Da Stedn VIII 76, XII 22 f., 160 f.
20. Jfr. Vore Stednavne 2. udg. p. 254.
21. Kort Da Folkemål nr. 12.
22. Vore Stednavne 2. udg. p. 255.

23. Se note 2.
24. SSI Stedn VII 192, A. Bjerrum i Sydslesvig udg. af Gunnar Knudsen og Knud Kretschmer p. 69.
25. Vore Stednavne 2. udg. p. 198, Da Stedn XIII 161 f.
26. Kristian Hald: Stednavne paa -um p. 198; Manne Eriksson i Na Bygd 1936 p. 139 ff.
27. Se registret i Kr. Kålund: Island II.
28. Da Stud 1924 p. 15.
29. Se f. eks. Bondelandets Stednavne p. 18 (Den danske Bonde 1946).
30. Bl. a. i De danske Heder I 330.
31. Se Da Runeindskr Text sp. 729 f. og der cit. litt.
32. Acta Phil Scan bd. 23 p. 47 ff. m. henvisn.
33. Da Kbst Lovg III 50.
34. Da Stedn IX 182, V 614.
35. Om forholdet mellem iotun og jætte se GiDa Gramm § 396 anm. 1.
36. Tolket således af Emil Madsen i Annaler f. nord. Oldkyndighed 1863 p. 299.
37. Da GI Folkev II 32.
38. Trap 4. udg. VIII 211; Tang Kr. Da Sagn ny rk. I 23. VIII 211.
39. SSI Stedn VII 317 m. litt.henv.
40. Tang Kr. Da Sagn I 13.
41. Danelaw-Charters ed. F. M. Stenton p. 382.
42. Da Stedn VII 49.
43. Se registret i Da Stedn III.
44. F. eks. Tang Kr. Da Sagn passim.
45. Dipl. Dan 1. rk. II nr. 162; jfr. Stedn II 36.
46. Soolgard i Væth, Ørum s., Galten hrd., nævnes 1406; se Trap 5 VII 798.
47. Kristian Hald: De danske Stednavne paa -um p. 94 f.
48. Anderledes Da Stedn VII 283, XI 24.
49. Trap 5 III 720.
50. Årb Rand XVI 65.
51. Indrebø: Norske innsjønamn II (1933) 160.

5. STEDNAVNE OG DIALEKTFORSKNING

Det store antal stednavne, og især de store mængder af marknavne, frembyder for dialektforskningen et værdifuldt arbejds materiale, der på væsentlige punkter kan supplere ældre og nyere dialektoptegnelser, og hvad der findes af sprogstof i ældre, dialektprægede tekster. Stednavne er da også, man må foreløbig sige i beskedent omfang, anvendt ved undersøgelser over dialektale fænomeners udbredelse, hvor de frembyder den store fordel, at det drejer sig om et materiale, der i almindelighed er nøjagtigt lokaliseret i modsætning til, hvad der er tilfældet med mange middelalderlige og yngre tekster.

Som eksempel kan nævnes Peter Skautrups undersøgelse over udbredelsen af visse sønderjyske dialektfænomener på grundlag af 1. bind af »Sønderjyske Stednavne« (1). Det drejer sig bl. a. om det såkaldte »klusilspring«, en nyudvikling af konsonant i forbindelse med stød på lang vokal. Det viser sig, at fænomenets udbredelsesområde, da optegnelserne til Sønderjyske Stednavne blev foretaget, var væsentlig mindre, end man på grundlag af ældre oplysninger kan regne med, at det var omkring år 1900. Skautrup kommer ud fra stednavnematerialet til det resultat, at klusilspringet er et fænomen i opløsning, og at udgangspunkterne for tilbage trængningen er de vestslesvigske købstæder og store stationsbyer. Om stednavneoptegnelser i almindelighed siger han i denne sammenhæng, at de har den allerstørste betydning for ethvert dialektgeografisk kortlægningsarbejde, idet man gennem de fonetiske optegnelser af stednavne får oplysninger om en række dialektale fænomener fra hvert eneste sogn, mens man ved egentlige dialektoptegnelser som

regel må koncentrere sig om mere omfattende optegnelser på forholdsvis få punkter.

Skautrup undersøger også forholdet mellem w og v i forlyd. Mens det omkring år 1900 var sådan, at et stort vestslesvigsk område havde w foran bagtungevokal både i ren og i sammensat forlyd (hvor v følger efter en anden konsonant), så fandtes w i ren forlyd omkring 1930 kun i et enkelt sogn, hvorimod det havde en noget større udbredelse i sammensat forlyd. Til sammenligning kan det nævnes, at stednavneoptegnelser fra årene omkring 1960 viser et modsat forhold, at grænsen mellem w og v foran fortungevokal i det mindste på nogle strækninger i Himmerland har haft samme forløb gennem længere tidsrum. Evald Tang Kristensen oplyser i 1888, at grænsen går mellem byerne Veddum og Skelum (2), og det samme var tilfældet ved stednavneoptegnelsen 70 år senere.

Ved kortlægningen af fænomener som klusilspring og forholdet w/v kan stednavne supplere eller eventuelt erstatte andet materiale, men hvis vi havde optegnelser af andet ordstof, foretaget med lige så stor tæthed, ville vi få samme billede frem eller endda et mere nøjagtigt, fordi der af stednavnemeddelere også kræves andre kvalifikationer end fortrolighed med dialekten. Det er langt fra givet, at de, der har det største kendskab til stednavnene, også er de bedste dialektmeddelere.

I andre tilfælde tillader navnestoffet os at konstatere og kortlægge fænomener, som vi ellers ikke ville have kendskab til, eller det giver os oplysninger om, at dialektgrænser tidligere har haft et andet forløb ved, at gamle lyd- eller bøjningsformer eller gammelt ordstof er bevaret i stednavnene.

Skautrup har i den ovennævnte afhandling sammenstillet en lang række eksempler fra nordslesvigiske stednavne, der

viser diftongering af de lange vokaler e, o og ø, skønt diftongering af lang vokal ellers hører hjemme i nørrejysk og sydslesvigsk, hvorimod det mellemliggende nordslesvigske område har enkeltvokal som i rigssproget. Skautrup mener, at også de nordslesvigske dialekter engang har haft diftongering, men at den er trængt tilbage igen, sådan at stednavneformerne er relikter af en ældre sprogtilstand. Om denne opfattelse er rigtig, skal ikke diskuteres her. Det der vedkommer os er, at stednavnene, og specielt marknavnene, på dette punkt frembyder et materiale for undersøgelsen, som ikke eller i alt fald kun i ringe grad står til rådighed i det almindelige ordforråd.

Reliktformer vil man i øvrigt ofte støde på ved marknavneoptegnelser eller – især – ved undersøgelse af marknavne i ældre kilder. Vibeke Christensen har undersøgt udbredelsen af to dialektale fænomener, overgangen vr til fr i forlyd og svind af n i forbindelsen rn i navnestoffet i Præstø amts markbøger, og har konstateret, at disse træk, der i nutiden kun kendes fra mønsk dialekt, tidligere har været udbredt i en stor del af Sydsjælland (3).

Den form, hvori navnene fremtræder i markbøgerne, viser sig i det hele at være stærkt præget af den lokale dialekt, bl. a. af den grund, at skriverne ikke altid har forstået navnene og derfor heller ikke har kunnet »oversætte« dem til normalt skriftsprog. Endnu et par eksempler på dette forhold skal kort omtales. Ordet bjerg hedder i et østjysk område, der vistnok i nutiden er af temmelig ringe omfang, [bjør'ə]. Udtalen med ø udgår antagelig fra den gammel-danske plur.-form, der skrives biørgh i Ældste danske Bibel fra slutn. af middelalderen (4). I østjyske markbøger er ordet et almindeligt stednavneled og skrives hyppigt med ø, f. eks. i *Balbiøre* i markbogen fra Elsted s., V. Lisbjerg hrd. Normalt vil skriveren skrive -bjerg, selv om han hører ud-

talen med ø, fordi ordet er let at identificere, men der er dog utvivlsomt så mange tilfælde af ø-skrivning, at man temmelig nøjagtigt vil kunne afgrænse det område, hvor det udtaltes med ø i slutn. af 17. århundrede.

Et betydeligt midtjysk område har overgang af langt y til øj i udlyd (5), en overgang, der allerede kommer til udtryk i diplomer fra 15. århundrede. Markbøgerne har mange eksempler på denne udvikling, f. eks. i navnet *Døybeck* (af dy = dynd) i Malling s., Ning hrd., og også denne dialekt-ejendommeligheds udbredelse vil kunne kortlægges.

I en del af Djurslands-målene og tilstødende dialektområder er den oprindelige diftong iu bevaret som yw foran r i ord som dyr og tyr, udtalt [dyw'ər] og [tyw'ər]. Disse former er nu stærkt på retur, men genspejles ikke sjældent i markbøgenes former, f. eks. i *Dyver Høyen* ved siden af *Dyre Høyen* i markbogen fra Kolt s., Ning hrd.

Ordet kilde udtales [kjal] eller [kjå:l] i en stor del af Østjylland, og skrivemåden kiald er hyppig i områdets markbøger, f. eks. i *Kiald agrer* i Kolt.

Lydforbindelsen -ært- bliver i Nørrejylland til [-a·t-] eller [-å·t-], og det meget almindelige marknavn *Ærtebjerg* skrives som regel Atbierre (således f. eks. i Tranbjerg s., Ning hrd.) i de jyske markbøger.

I jyske dialekter forekommer sporadisk en overgang af [ð] til [q], således i verbet høde, der udtales [høq] i en stor del af Jylland (Feilberg) og i subst. stade, gammel-dansk stathi, hvor Feilberg har enkelte eksempler på udtalen [stå·q]. Det med stade parallelle made »eng« må til dels have haft en tilsvarende udtale med [q], idet det undertiden skrives med g i markbøgerne, eksempler er *Monckmog Ager* i Astrup s., Ning hrd. og *Hol moogs fallet* i Beder s., samme hrd.

M. h. t. substantivernes køn er der ret betydelige forskel-

le fra dialekt til dialekt og bl. a. mellem de jyske dialekter og rigssproget. Det sidste gælder ikke mindst for det topografiske ordforråds vedkommende, idet ord som bakke, brink og dal er intetkøn i de østjyske dialekter. Dette forhold fremtræder meget tit i markbøgerne, der skriver *bakket*, *brinket*, *dalet*, hvor disse ord indgår i bestemt form i marknavne. På grundlag af markbøgernes oplysninger vil det være muligt at kortlægge intetkønsområdet for disse ord i slutn. af 17. århundrede.

Som eksempel på fynske dialektforhold, der afspejles i markbogsformer, kan nævnes, at ordet stolpe skrives stølge eller stylpe: eksempler er *Stølge Agre* i Kullerup s., Vindinge hrd. og *Stylpe agre* i Lamdrup, Vindinge s. og hrd. Udtalen med ø har stor udbredelse i moderne fynsk dialekt (6).

Den danske hoveddialekt, som navnestoffet kan give os flest oplysninger om, er nok den sjællandske. Dialektforskellene inden for det sjællandske område er tidligt blevet udvisket, og det er forholdsvis sent, vi har fået udførlige dialektoptegnelser herfra. Det er allerede nævnt, at stednavnene illustrerer den tidligere udbredelse af overgangen vr til fr i forlyd og svind af n i rn-forbindelsen i sydsjællandsk. Et andet dialektalt træk, som materialet belyser, er overgangen af kort u til ø. Af Kort over danske folkemål p. 45 med kort nr. 19 fremgår, at det nordøstlige Sjælland har denne overgang undtagen foran nd og ng og foran t, hvor kort u bliver til y; af visse ord strækker ø-formen sig i et smalt bælte helt ud til Storebælt. Af denne overgang er der mange spor i marknavne. Ordet ulv skrives med ø i *Øllegrafs agre* (sål. markbogen) i Vallensved s., Ø. Flakkebjerg hrd., og i flere tilfælde skrives navnet Ulvemose *Øllemose*, også på moderne kort (hvis formen da ikke er udryddet ved Stednavneudvalgets revision af navnestoffet). Meget almindeligt skrives også ordet stub med ø i markbøgerne. Eks-

empler er *Støbe Aas* fra Vejby s., Holbo hrd., og *Støbbedam* fra Herlev s., Lyng-Frederiksborg hrd. (fra samme sogn har markbogen *Ølmosze, Olle Mosze*). Det er formodentlig et udtryk for samme overgang, at et oprindeligt Hylby, senere Hølby, ved Korsør nu skrives *Hulby* og udtales med lukket o. Endnu i 17. årh. var formen Hølby, så vidt man kan se, eneherskende, men ved at overgangen af u til ø er trængt tilbage i dialekten, er også et oprindeligt ø (y) i navnet blevet til u ved en falsk restitution. Navnet *Buske* i Sandby s., Tybjerg hrd. kan måske betragtes under samme synsvinkel. Det er et oprindeligt byske, en kollektivdannelse til subst. busk («bevoksning med buske») af samme slags som f. eks. gammeldansk æski »askebevoksning« til ask. Ordet byske kendes fra ældre og nyere svensk og fra bornholmsk (7). Når der af det sjællandske Buske allerede i slutn. af 15. årh. optræder skrivemåder med u, kan grunden dog også være indflydelse fra ordet busk; jævnfør, at bornholmsk byske i 16. årh. har en sideform buske.

Et sjællandsk dialekttræk er også indskud af r i ordet lagen, gammeld. lakæn. P. K. Thorsen anfører udtalen [law'rn] fra Sejerø (8), og denne påfaldende form findes også, men vistnok rent sporadisk, i Vestsjælland. Af marknavne kan vi se, at indskud af r også har fundet sted i det fuldstændig parallele ord bavn, et gammelt lån fra oldfrisisk bâken. Af eksempler fra markbøgerne kan nævnes *Bagerne Aasz*, Vallensved s., Øster Flakkebjerg hrd., *Bagrne Aasz* og *Baurene Ager* fra to byer i Gunderslev s., samme hrd. og *Bagerne Ager*, *Baugerne Ager* fra Gerlev s., Slagelse hrd. Det ser ud til, at et oprindeligt *Bavnehøj* nogle steder på Sjælland er blevet til *Barnehøj*, og denne omtydning kan være støttet ved det nævnte indskud af r i ordet (9).

Lydforbindelsen skj er gået over til sj på Sydøerne, Møn, Bornholm og Amager, og overgangen kendes også fra Sejerø

og ældre københavnsk (10). At den tidligere har eksisteret også i andre sjællandske dialekter turde fremgå af *Siorte Hanszis agre* i markbogen fra Vallensved s., Øster Flakkebjerg hrd. Siorte kan næppe være andet end ordet skjorte, hvad anledningen til dette tilnavn end kan have været.

I sjællandsk er der spor af en overgang til j af g foran fortunevokal, bl. a. i form af hyperrestitutioner som gern for jern. Chr. Lisse, der har beskrevet fænomenet (11), regner med, at det tidligere har været udbredt over hele Sjælland. Eksempler på j for oprindeligt g findes da også i markbøgerne; således har markbogen fra Sværdborg s., Hammer hrd. navnene *Ting Jyden* og *Galle Juden*, hvor sidste led må være ordet Gyde. Samme ord kan man mistænke for at indgå i nogle navne med *Jyde-* som første led.

At ikke alene ældre skrivemåder, men også helt moderne udtaleformer kan være relikter af en ældre sprogtilstand skal illustreres med et enkelt eksempel. I 1945 optegnedes et marknavn af formen [må'rk] i Ødum s., Galten hrd. Det kan kun være det almindelige ord mark, der her er anvendt som egennavn, udtalt med lang vokal og stød, skønt ordet mark ellers har samme form i stedets dialekt som i rigsmålet. Navnet genfindes i markbogen, og lokaliteten beskrives der på følgende måde:

March: Skarp Ar' (dvs. havre) iord aff rød kold Grus Sand, leggis i Røde Land (dvs. brak?) 2de Aar, Saais 2de Aar med Ar', huiler 20 Aar.

Neier March: Sur, sied iord Iord aff Grus Sand, ligger i Rødeland et Aar, saais med Ruug et Aar, 2de Aar med Ar', huiler 16 Aar. En del af Neier March betegnes endvidere som: vdyctig iord, som iche er brugelig til Pløye Land.

Af beskrivelsen fremgår, at der er tale om meget dårlig Jord, formodentlig nyindtaget, og en del af den kan stadig ikke pløjes. Det betyder antagelig, at vi her har mark i den

gamle betydning »skov, ødemark«, så også fra betydningens side er navnet en relik (12). Den usædvanlige betydning forklarer sikkert både, at det usammensatte ord mark har kunnet bruges som stednavn, og at det har bevaret en gammel udtaleform uden at gå over til den udtale, ordet mark nu har i dialekten. Marius Kristensen oplyser (13), at ordet på Århus-egnen udtales [mark] i Sing., [mã:rki] i Plur., men forlængelse af vokal i forbindelse med stød i enstavelsesord på -rk er et typisk Djurslands-fænomen; Samsø, hvis dialekt er Djurslands-mål, har former som [mã'rk] »mark«, [bã'rk] »bark«, [fu'rk] »fork« osv. (14). Dialekterne på selve Djursland har [bã'rk], [fo'rk], men tilfældigvis [mark], der må være en helt moderne form; det er nu også den normale form på Samsø, men [mã'rk] er bevaret i stednavne. Grænsen for vokalforlængelse og stød foran rk følger andre vigtige dialektgrænser, der skiller Djurslands-målene fra de øvrige østjyske dialekter, og det er derfor meget påfaldende at finde en form som [mã'rk] i Ødum, en snes km vest for den nuværende grænse for Djurslands-målene. Den slutning man må drage af denne form er, at en vigtig djurslandsk dialektejendommelighed tidligere må have strakt sig over et betydelig større område. Udtalen er en relikform, der har undgået at følge udviklingen i fællesnavnet, fordi den blev brugt som proprium og havde en anden betydning.

Det foregående har i alt væsentligt drejet sig om oplysninger, stednavnene kunne give om dialekternes lydforhold. Endnu mere betydningsfuldt vil navnestoffet – og specielt marknavnestoffet – formodentlig vise sig at være for ordgeografien, men virkelige ordgeografiske undersøgelser af vore marknavne mangler næsten helt.

En sammenligning af efterledsregistrene i »Sønderjyske Stednavne«, »Bornholms Stednavne« og afsnittet »Endelser« i »Samsøs Stednavne« (15), vil vise, at der er betyde-

lig forskel på, hvilke efterled der anvendes i de tre områder. Særlig stor er forskellen naturligt nok mellem de to yderpunkter, Sønderjylland og Bornholm. Forskellen er til en vis grad bestemt af de forskelligartede naturforhold. Ord som skær og flej, betegnelse for et lavt skær, mangler i Sønderjylland, og ord som kog og marsk på Bornholm, fordi de pågældende lokaliteter ikke findes der. I hovedsagen beror forskellen i ordforråd dog på ikke-naturbestemte faktorer. Først og fremmest mangler på Bornholm de talrige efterled, der er lånt fra nedertysk eller frisisk, ord som blok, del, demat, fenne, grue, ham, hem, kobbel m. fl., hvor af ganske vist nogle, men langt fra alle er knyttet til naturforhold, der ikke findes på Bornholm. Men derud over mangler på Bornholm en række nordiske arveord: åre, balle, fly, fælde, fæled, minde, sig, skrøp, sned, tved, ved, væle og flere andre. En række af de bornholmske efterled mangler til gengæld i Sønderjylland, men da antallet af efterled er langt færre på Bornholm, både fordi området er langt mindre, og fordi Bornholm mangler det nedertysk-frisiske indslag, vil det naturligvis også blive færre bornholmske efterled, der ikke forekommer i Sønderjylland. Det drejer sig om ord som bidde »lille stykke«, bratte, flej, hald, halle, kås »bådeleje«, krak, kuld, kulle, myr (myre), pilt, sid(de), skær og stæl. På Samsø optræder efterled som bærer »hvilen-de græsmark«, bane »ufrugtbar plet«, bo (= oldnord. boði) »stengrund i havet«, debel, hald, kås, øge, der mangler i Sønderjylland, men hvoraf enkelte forekommer på Bornholm.

Hidtil er kun stednavnene fra de tre nævnte områder samt en del af Nordangel udgivet således, at alle marknavne er medtaget, så hvad der i øvrigt kan oplyses om udbredelsen af de enkelte navneled må have en rent foreløbig karakter. En virkelig kortlægning af efterleddenes udbredelse ville

være en overordentlig tidkrævende opgave, men ville samtidig være af meget stor betydning for dialektgeografien.

Tager man sit udgangspunkt i Sønderjylland og gennemgår efterledsfortegnelsen i »Sønderjyske stednavne«, ser man let, hvis man er en smule fortrolig med marknavnene i Nørrejylland, at adskillige efterled, der er almindelige i Nordslesvig, mangler, når vi kommer et stykke op i Nørrejylland – og omvendt, selv om forskellen i topografisk ordforråd ikke er så stor som mellem Sønderjylland og Bornholm. Så vidt det foreløbig kan ses, følger de vigtigste ordgeografiske grænser ikke den gamle grænse mellem Nørre- og Sønderjylland, skønt denne grænse så nogenlunde falder sammen med en række vigtige isofoner, grænser for lydlige ejendommeligheder. De ordgeografiske grænser, isoglosserne, synes at gå længere mod nord, gennem det midtjyske område, således at det sydlige Nørrejylland ordgeografisk går sammen med Sønderjylland. Af de særlig vestslesvigske ord går fenne, mærsk (dvs. marsk) og geest, betegnelse for det højereliggende land i modsætning til marsken, et godt stykke op langs Nørrejyllands vestkyst; i alt fald mærsk går op til Ringkøbing fjord (*Skern Mersch* nævnes i markbogen). Fenne er af frisisk oprindelse, og det samme gælder sikkert mærsk, marsk. Derimod kan geest, selv om det også findes i nedertysk og frisisk, være et nordisk arveord, der er bevaret fra fællesgermansk tid i de forskellige sprog ved Nordsøkysten. Det ældste danske eksempel er *Fartorp gæst* i Ribe Oldemoder 1300–20 (16), og som nordisk låneord forekommer det i Lincolnshires kystegne (17).

Af ord, som mangler i sønderjysk, men findes i nørrejysk, kan nævnes hald »skråning«, der findes på Samsø og Bornholm, på Sjælland (landsbynavnet *Hald* på Halsnæs) og vel også andre steder på Øerne; Sønderjylland har med samme betydning det beslægtede hælde. Endvidere et ord

som lang »langstrakt areal«, der er ukendt i Sønderjylland, men meget almindeligt i Midtjylland, bl. a. i sammensætninger som *Bylang* og *Gadelang*; det skrives ofte -lung, -long i markbøgerne som udtryk for dialekternes runding af a i lydforbindelsen -ang (19). Ordet, som er en substantivering af adj. lang, er alm. i engelske marknavne, bl. a. i Danelagen, hvor det kan være af nord. eller eng. oprindelse. Det ældste midtjyske eksempel er landsbynavnet *Virklund*, skrevet *Wirklang* i 13. årh., snarest et oprindeligt sønavn (19). Et tredje efterled, som mangler i Sønderjylland, er mede, der især er almindeligt på Djursland. Der synes det nærmest at betegne små agerstykker, måske svarende til, hvad der andre steder kaldes blokker eller stumper. Det forekommer ligesom disse ord tit sammensat med et marknavn (*Langager Meder* o. lign.) og næsten altid i pluralis. I det sydlige Jylland bruges ordet derimod om engstykke; det findes i en række engnavne fra Janderup s., Vester Horne hrd., der nævnes 1404 i Ribe Oldemoder: *metæ*, *beekmetæ*, *ometæ*, *nøsyngmædæ*, *flaadagermeed*. Ordet er, som det ses af disse former, et gammeldansk *mēt*, hvad der også stemmer med den djurslandske udtale, og kan ikke, som O. Nielsen mente, have noget at gøre med ordet *made*, gammeldansk *math*. Det er beslægtet med det gotiske verb. *maitan* »skære« og betyder oprindelig et afskåret stykke; derfor kan det som efterled i stednavne bruges om terræner af forskellig art. I Ølgod s., Øster Horne hrd. indgår det i bebyggelsesnavnet *Medum*, og i Ål, nabosognet til Janderup, er det efterled i navnet *Hesselmed*. Ordet går altså i Vestjylland temmelig langt mod syd uden at være sønderjysk (20).

Også på Sjælland er der ordgeografiske forskelle mellem stednavnenes efterled. Det mest interessante forhold turde her være udbredelsen af de to vigtigste ord for rydning, -rød, gammeldansk *ruth*, og -tved, gammeldansk *thwēt*. For ud-

bredelsen i bebyggelsesnavne er der gjort rede i »Vore Stednavne« (21). Det fremgår af kortet der, at den er meget karakteristisk. Udelukkende -rød findes i Nord- og Østsjælland og udelukkende -tved i en stor del af Vestsjælland. Når -tved ikke umiddelbart fremtræder som en for Vestsjælland karakteristisk navnetype på samme måde som -rød for Nordsjælland, er det fordi efterleddet -tved i moderne tid ofte er ændret til ukendelighed, især ved at v er svundet, hvor forleddet endte på -s, så disse navne nu ender på -sted. Mellem de udprægede rød- og tved-områder er der et grænseområde i Midtsjælland, hvor de to navnetyper mødes og blandes.

Ved hjælp af stikprøver fra henvend 100 sjællandske markbøger er det søgt fastslået, hvordan de tilsvarende marknavne fordeler sig. En del af stoffet er naturligvis usikkert, fordi middelalderlige skrivemåder mangler; det gælder især -tved, hvor der vil være mulighed for lignende omdannelser som i bebyggelsesnavnene, selv om bebyggelsesnavnene nok er mere udsat for ændringer, fordi de ikke længere føles som knyttet til en bestemt lokalitet i terrænet. Materialet er dog tilstrækkeligt til at vise, at udbredelsen af de to efterled stort set er den samme i marknavnene som i bebyggelsesnavnene, hvad man også på forhånd vil vente, især hvis man antager, at nogle af marknavnene går tilbage til den ældre middelalder, til samme periode som mange af de tilsvarende bebyggelsesnavne. Især er det bemærkelsesværdigt, at -tved mangler totalt i de nordsjællandske markbøger. Ikke alene stemmer dette med udbredelsen af bebyggelsesnavnene, men også med, at tved synes at være næsten ukendt i Skåne. Blandt titusinder af marknavne i registret til den skånske landebog fra ca. 1570 findes der kun 3–4 eksempler på dette ord som forled (22) og vistnok ingen med -tved som efterled, hvorimod -rød er ganske almindeligt ligesom i skånske

bebyggelsesnavne. Tved forekommer derimod i marknavne fra Vest- og Sydsjælland. Som eksempler fra markbøgerne kan nævnes *Loyetvede* i Tårnborg s., Slagelse hrd., *Thueden* i Kvanløse s., Merløse hrd. og *Hecken tuids Aas* i Uggerløse s., samme hrd. Også i marknavnene er der imidlertid sogne på disse kanter, hvor begge efterled optræder. I Everdrup s., Bårse hrd. nævner markbogen *Esche Raads Aggere* (23) og *Korn Tuede*, og i Fuirendal s., Øster Flakkebjerg hrd. findes *Døderød Aasz*, *Haurerøds Holm*, *Suens Røds støcer* og ved siden af et *Giermands Tued*.

De vest- og sydsjællandske navne knytter sig ordgeografisk til Fyn, Sydøerne og Østjylland. I alle disse egne forekommer -tved sammen med -rød. Vi synes at kunne skelne mellem tre områder, et skånsk-nordøstsjællandsk, der udelukkende har -rød, et vestsjællandsk-østjysk område med -tved og et område omfattende dele af Sjælland, Sydøerne, Fyn og Østslesvig, der har begge efterled. Fremtidige undersøgelser vil vise, om Sjælland også med hensyn til andet ordstof, og her vil især det fundamentale topografiske og landbrugstekniske ordstof være af interesse, er delt på samme måde, sådan at en del går sammen med Skåne, en anden del med større eller mindre områder i resten af det danske sprogområde.

En særlig rolle spiller navnestoffet i områder, hvor der har fundet et sprogskifte sted, for Danmarks vedkommende de egne i det sydlige Slesvig, hvor dansk talesprog er afløst af nedertysk. Her er stednavnene langt den vigtigste kilde til oplysning om ældre tiders sprogforhold, og de er også blevet benyttet både af dansk og tysk forskning. Af vigtighed er især to afhandlinger af Anders Bjerrum: *Vort Sprogs gamle Sydgrænse i Sønderjydske Aarbøger 1944* og *Den dansk-tyske Sproggrænse i Middelalderen i Namn och Bygd 1962*. På grundlag af navnestoffet fastslår Bjerrum sprog-

grænsens forløb og kan ved en analyse af marknavnene i sen- og eftermiddelalderlige kilder påvise, at de to store, sydvestlige sogne, Svavsted og Mildsted, har haft dansk omgangssprog i den ældre middelalder, men sproget må være skiftet til nedertysk allerede i 14. årh. eller endnu tidligere.

Om de lydige ejendommeligheder ved de forsvundne danske dialekter giver marknavnene os talrige oplysninger. Af navnene fremgår det således, at den tidligere danske dialekt i Flensborg ligesom dialekterne i Angel har haft diftongering af de lange vokaler, og det betyder, at Flensborg-dialekten i alt fald på dette punkt hører til det sydslesvigske dialektområde og ikke til det nordslesvigske, hvortil dialekten i de danske sogne umiddelbart nord for byen hører (24). I Angel viser navnestoffet, at der har været mindst to danske dialektområder. Hagerup oplyser (25), at det i Store Solt hedder dreng, men længere sydpå dræhng med lang vokal, og oplysningen om denne vokalforlængelse bekræftes af marknavne. En anden forskel mellem nord- og sydangel-ske dialekter er, at det almindelige ord vrå udtales med å i Nordangel og med o i Sydangel (26).

1. Spr Kult I 102 ff.
2. Jyske folkeminder, niende samling p. 164.
3. Navnestudier III 17 ff.
4. G1Da Gramm § 97.
5. Kort Da Folkemål nr. 20.
6. H. M. Jensen: Brenderup-Målet p. 23; Poul Andersen: Fonem-systemet i en østfynsk Dialekt p. 118.
7. Da Stedn X p. XII.
8. P. K. Thorsen: Sprogarten på Sejerø p. 29.
9. Jfr. Kult Hist Leks I 395.
10. Kort Da Folkemål p. 87 m. kort nr. 44.
11. Da Folkemål bd. 18 tillægsh. p. 189 ff.
12. Om mark i betydningen »udmark« se Vore Stednavne 2. udg.

- p. 180 f. Jfr. om navnet Mark også Det danske Sprogs Udforskning i det 20. Århundrede (1965) p. 82.
13. Kort Da Folkemål p. 22.
  14. Stds. p. 141, kort nr. 72.
  15. Henholdsvis Da Stedn III, X og I. I Da Stedn I er der ikke noget egentligt efterledsregister, men i afsnittet »Endelser« er de fleste efterled omtalt. De manglende er de allermest almindelige, der forekommer over hele landet: ager, bjerg, mark, mose etc.
  16. Da Stedn III 140.
  17. Kristian Hald i Third International Congress of Toponymy and Anthroponymy, Proceedings and Transactions p. 630.
  18. Kort Da Folkemål nr. 3.
  19. Da Stedn XII 156.
  20. Om mede se Kristian Hald: De danske Stednavne paa -um p. 85.
  21. Vore Stednavne 2. udg. p. 166 med kort p. 165.
  22. Lunds stifts landebok III ed. K. G. Ljunggren og Bertil Ejder.
  23. Her forudsættes antagelig gammelds. *roth, den a-omlydte sideform til ruth.
  24. Kristian Hald i SJy Årb 1964 p. 273.
  25. Det danske folkesprog i Angel 2. udg. p. XXIX.
  26. Kristian Hald i Sydslesvig II udg. af Gunnar Knudsen og Knud Kretschmer p. 90.

TILLÆG. OM INDSAMLING AF STEDNAVNE

I løbet af de sidste årtier er det ad forskellige veje lykkedes at få indsamlet en betydelig del af det rige stednavnestof, der lever, eller i alt fald for en menneskealder siden levede, i mundtlig tradition. Stednavneudvalget begyndte i 1922 på initiativ af Johannes Schrøder en optegnelse af marknavne over hele landet, idet der til en førstelærer i hvert sogn blev udsendt en opfordring om medvirkning, ledsaget af vejledning og kort over sognet, udkåret af målebordsbladene.

Ved lærernes og andre frivillige medarbejders hjælp er der foretaget stednavneoptegnelser i tre fjerdedele af landets sogne, og efterhånden er materialet suppleret af udsendte filologer, der har foretaget fonetiske optegnelser i henved 900 sogne. Den, der arbejder med et sogns historie og ønsker at bruge stednavnene som en vigtig kilde, vil derfor i de fleste tilfælde foruden de ældre stednavnekilder – især markbøger og udskiftningskort – have et moderne traditionsstof at arbejde med. Det meste må endnu benyttes i Institut for Navneforsknings arkiv. Kun fra tre områder, Samsø, Nordslesvig og Bornholm, er hele navnestoffet udgivet i stednavneudvalgets publikationer.

Man kunne måske anse det for overflødigt at opfordre til ny indsamling af materiale, når der allerede er optegnet stednavne i de fleste sogne i landet, og når en overordentlig stor del af det, der huskedes for en menneskealder siden, nu er gået i glemme. Imidlertid er der stadig mulighed for at indsamle værdifuld tradition på dette område. Fra en række sogne, især på Sjælland, mangler optegnelser helt, og fra andre kan det allerede indsamlede endnu suppleres af den, der

er i besiddelse af virkeligt lokal- og personalkendskab på stedet. Det gælder ikke mindst de sogne, hvorfra der kun foreligger optegnelser fra filologer, der har opholdt sig en dag eller to i sognet og derfor let kan have overset en del af navnestoffet, ligesom de ikke altid har fået hele den stedlige tradition med, der endnu er knyttet til navnene.

Det første problem, der melder sig ved optegnelsen af en landsbys stednavne, er meddelelserne. Bedst er det, om hjemmelmændene er født på stedet og taler dets dialekt uforfalsket, og allerbedst er det naturligvis, om de tilhører en familie, der gennem flere generationer har været bofast i byen. Man vil ofte gøre den erfaring, at hvis forældrene er tilflyttede, vil heller ikke deres børn, skønt født på stedet, være i besiddelse af den ægte overlevering. Ældre meddelelser vil normalt være bedre end yngre, og mændene ved som regel bedre besked med navnestoffet end kvinderne, men disse regler er ikke uden undtagelser. En kone i Hyrup ved Flensborg, f. 1849, kunne i 1933 huske næsten alle landsbyens marknavne – over 100 ialt – med sikkerhed, og oven i købet på den gamle anglerdanske dialekt. Det er det eneste sted i Angel, hvorfra der foreligger en optegnelse på dansk af større omfang (1). Ved optegnelser i vore dage vil forholdet ofte være det, at man ikke kan vælge mellem flere meddelelser, men må gøre brug af alle, der sidder inde med i alt fald nogen viden om det gamle navneforråd, og det vil da være af særlig vigtighed, at optegnelsen angiver hver meddelers navn og de personalia, der kan være af betydning for bedømmelsen af hans udtaleformer og i det hele for optegnelsens kildeværdi.

Navnene stedfæstes ved hjælp af numre på Geodætisk Instituts målebordsblade. Ved egentlige marknavne kan man oftest få en helt nøjagtig stedfæstelse, hvis det drejer sig om marker, der er adskilt ved grøfter og hegn, som er afsat på

målebordsbladet. Danner flere marker en sammenhængende flade, måske endda med ensartede højdeforhold, kan det være vanskeligt at få numrene rigtigt placeret. I sådanne tilfælde eller hvis meddelelsen af andre grunde ikke er helt sikker på beliggenheden, må den angives så nøjagtigt som muligt, men usikkerhedsmomentet må bemærkes i optegnelsen.

Alle navne medtages, altså også navne, der i forvejen står på kortet, og ikke alene navne på marker og bebyggelser, men f. eks. også på veje og vandløb. Inde i landsbyen vil der ofte være navne på små lokaliteter, gyder og bydamme etc., og byen kan have haft en gammel inddeling, f. eks. i Nørreballe og Sønderballe, en inddeling, der kan gå helt tilbage til middelalderen. Gamle indbyggernavne (øgenavne) vil det være værdifuldt at få optegnet ved samme lejlighed.

Om selve nedskrivningen af navnestoffet skal der her i hovedsagen henvises til de vejledninger, der er nævnt i litteraturfortegnelsen (2). Brugen af lydskrift er at foretrække, hvis optegneren behersker både den og dialekten. I andre tilfælde kan optegnerens manglende evne til at opfatte de relevante forskelle i målet føre til en inkonsekvent brug af lydtegnene, der gør benytteren usikker over for optegnelsen. Det vil da være bedst at nøjes med så nøjagtigt som muligt at angive udtalen med almindelige bogstaver og samtidig tilføje en rigssprogsform, der aldrig må være en oversættelse i den forstand, at man oversætter dialektord til rigsmål, men blot den form, man mener navnet burde have, hvis det skulle skrives med rigsmålets retskrivning. Visse sproglige forhold kan betegnes i optegnelsen, selv om der ikke benyttes egentlig lydskrift, f. eks. navnenes trykforhold. Det kan man passende angive med en lodret streg foran den stavelse, der har hovedtrykket: Kor'sør, 'Esbjerg. På samme måde kan man angive stødet, hvis man er vis på at kunne høre det med sikkerhed, ved hjælp af en krølle efter vedkommende

bogstav: Kor'sø'r, 'Esbjer'g. Ligesom ved stedfæstelsen bør det ved udtaleangivelsen være en regel, at optegneren bemærker, når han føler sig usikker i opfattelsen af et navn, og på hvilket punkt usikkerheden findes. Man vil i øvrigt meget tit kunne få vejledning ved at spørge meddeleren om, hvordan han selv opfatter navnet, og det vil som regel sige, at man spørger, hvordan han ville skrive det. Det gælder naturligvis især, når man optegner en dialekt, man ikke er fuldt fortrolig med; her må man hele tiden sørge for, at den indfødte meddeler godkender ens opfattelse af navnet.

Hvor man kan få navnene kortlagt og optegnet ved direkte udspørgning af meddelerne, er det utvivlsomt den heldigste fremgangsmåde, men i nogle tilfælde, hvor navnestoffet er ved at gå i glemmebogen, og en gammel mand måske dunkelt erindrer at have hørt nogle marknavne i sin barndom, kan det være ønskeligt at støtte sig til ældre skriftlige kilder under udspørgningen for at hjælpe på meddelerens hukommelse. Man kan her benytte afskrifter af navnene i markbogen eller på udskiftningskortet, hvis et sådant findes, men man må gøre sig klart, at man let kan komme til at sugerere meddeleren ved denne metode, så den må benyttes med stor varsomhed. Stof, fremkommet på denne måde, vil altid have ringere kildeværdi end det, der er resultatet af direkte udspørgen, og det må derfor altid angives, hvilke navne i optegnelsen, det drejer sig om, og især hvor meddeleren har været i tvivl.

I forbindelse med optegnelsen kan det nævnes, at navnene fra bestemte områder meget ofte viser sig at mangle i indberetningerne til Stednavneudvalget. Det er navnene fra herregårdene og fra skovdistrikterne. Vanskeligheden ligger her i at få fat på ægte gammel tradition på stedet, idet mange navne, der nu bruges, f. eks. på skovkortene, åbenbart er af temmelig ny datum og af halv litterær karakter. En del

ægte, gammelt navnestof vil dog stadig kunne indsamles blandt ældre, der har arbejdet på herregårdsmarken eller i skoven i deres ungdom. Også fra farvandene vil der vistnok kunne indsamles mere navnestof, end der allerede er optegnet. Det drejer sig om gamle navne på fiskepladser, grunde og med, som fiskerne bruger eller brugte i ældre tid, men som ikke kendes af folk på landjorden.

Hånd i hånd med optegnelsen af selve navnene går indsamlingen af oplysninger, der tjener til at kaste lys over deres oprindelse, og her kan f. eks. en lokalhistoriker, der er fortrolig med egnen, gøre en betydeligere indsats end den ikke-lokalkendte filolog. Det er naturligvis umuligt at give et udtømmende svar på hvilke oplysninger, man skal tage med, ligesom det er umuligt at skelne mellem oplysninger, der kan være relevante for navnets tolkning og andre, der blot er af almindelig kulturhistorisk eller topografisk interesse.

Som eksempel på ting, det er værd at notere, kan nævnes tidligere ejendomsforhold, om en lokalitet erindres at have fået sit navn efter en bestemt person, om en mark i fællesskabets tid var tillagt bysmeden eller hyrden eller måske den mand, der holdt bytyren. Om et jordstykke har været brugt af aftægtsfolk (navne af typen *Oldemorsager* kommer som regel heraf) (3), eller om det er gammel kirkejord.

Oplysninger om tidligere naturforhold eller om nuværende forhold, der ikke fremgår af målebordsbladet, vil selvsagt ofte være af betydning for navnestudiet. Der kan gives oplysninger om små højdeforskelle, om tidligere vandløb, om moser og kær, der nu er forvandlet til agerjord, gammel skovbevoksning etc. Den fremadskridende opdyrkning i et landbrugsland som Danmark har i tidens løb og da særlig i det sidste århundrede forandret landets overflade i en sådan grad, at selv de særdeles nøjagtige og detaljerede målebordsblade ikke altid er et tilstrækkeligt hjælpemiddel, når man

vil danne sig en forestilling om stedernes naturforhold, dengang navnene blev givet. Bevoksningens art kan være af interesse lige så vel som oplysninger om fortidens og nutidens fauna på stedet. Ved agerjord og eng er det af betydning at angive jordens bonitet, om den er stenet eller sandet, tør eller fugtig, mere eller mindre værdifuld. Det er ikke mindst af interesse ved de talrige navne af spøjende karakter, navne som *Dommedag*, *Langfredag*, *Knapnæring*, *Tøvltøs*, *Vanrad* osv. Nogle navne er tilsyneladende rosende, men er i virkeligheden ironisk ment. Ved en række almindelige ord inden for den topografiske terminologi vil en undersøgelse af stedernes naturforhold formodentlig afsløre, at de betegner temmelig forskellige ting i forskellige egne af landet.

Jordstykkers form har givet anledning til en mængde sammenligningsnavne, og det vil ofte kunne oplyses, hvorfor marker bærer navne som *Andenæb*, *Glentehale*, *Bordblad*, *Pottelåg* osv. Nogle af disse navne har en temmelig høj alder, og der er stor forskel på, hvilke der foretrækkes i de forskellige egne.

Alle navneforklarende sagn er naturligvis af interesse, men også andre sagn og traditioner, der knytter sig til stederne, bør medtages, beretninger om tidligere bebyggelser, om spøgeri, om træer, der ikke må fældes eller høje, der ikke må sløjfes, oplysninger om, at man har brændt blus på stedet og meget andet. Et godt eksempel på, hvad en optegner har kunnet få med af oplysninger, er Anton Kjølby's afhandling om Lødderup sogns stednavne (4).

Lokalhistorikere og andre, der arbejder med skriftlige kilder til et sogns eller en egns historie, vil kunne yde navneforskningen værdifulde tjenester ved at excerperer navnestof fra disse kilder, særlig sådanne, der ikke – som markbøger og matrikelkort – er let tilgængelige. Det vil være af betydning, om man kan identificere de gamle skriveformer med

moderne navne eller om man kan oplyse, hvilke moderne navne, de eventuelt er afløst af. Hvor det ikke kan ske, er det vigtigt at angive alt, hvad kilden oplyser om beliggenheden, om hvilken af byens vange, den skal søges i, eller hvordan den ligger i forhold til andre lokaliteter. Om små bebyggelsers alder og vekslende skrivemåder får man tit gode oplysninger i kirkebøgerne, så det er af betydning at oplyse, hvornår og i hvilken form, de her dukker op for første gang. Ved alle citater fra ældre kilder må kildernes skrivemåde naturligvis bevares uden nogen art af modernisering, og ikke alene må deres art og alder anføres, men også side-tallet, så citatet kan verificeres. Specielt ved dokumenter i privateje er det af betydning at anføre opbevaringsstedet.

At det vil være af værdi for et lokalhistorisk arbejde at inddrage området's stednavne og vel især marknavnene i fremstillingen skulle forhåbentlig fremgå af dette skrift. De vil på mange måder kaste lys over gamle tiders landbrug og andre kulturforhold, over arkæologiske mindesmærker og over egnens naturforhold, dens dyre- og planteverden, i fortiden, og de kan i det hele bruges til at gøre skildringen mere levende og nuanceret.

1. SSl Stedn VII 3 ff.
2. Marius Kristensen: Optegnelse af Stednavne, Da Folkem I.; Johs. Brøndum-Nielsen: Betydningen af indsamling af stednavne, Dansk historisk Fællesforenings Meddelelser nr. 5 (1912); Svend Aakjær: Vejledning til Optegnelse af Stednavne, Aarhus 1921; Magnus Olsen: Om optegnelse af stedsnavne, Mål Mi 1920; Jöran Sahlgren: Korta anvisningar för ortnamnsupptecknare, Meddelanden från Svenska ortnamnsarkivet nr. 1; Hj. Lindroth: Våra ortnamn och vad de lära oss, 1923.
3. Jfr. SSl Stedn VII 12.
4. Årb Mors III.

STEDNAVNEREGISTER

Henvisningerne til markbogens navneformer er normaliseret, og der er ikke taget hensyn til tilføjelser som ager, vang etc. F. eks. henviser Stenhus til Steen Huus Agger og Stienhuus Vang. Kun danske navne er medtaget.

Adelvej 20	Borresholm 18
Albjerg 57	Borrevej 20
Albøge 57	Brabrand 25
Alfarebjerg 20	Brinne 25
Alfarvad 20	Brovold 18
Almanakken 64 f.	Brænting 11
Alvej 20	Brødhøj 14
	Bråddenhøj 14
Balbjerger (Balbiøre) 69	Bulbro 21
Baldershave 54	Buske 72
Barfred 19	Bylang 77
Barfredsholm 19	
Barnehøj 72	Dachwortheholt 34
Bavneager (Bagerne, Bagerne, Baurene a.) 72	Dannevirke 19
Bavnehøj 14, 72	Dansebjerg 45
Bavneås (Bagerne aasz, Bagne- aasz) 72	Danseholm 45
beekmetæ 77	Dans(e)høj 45, 47
Bjering 7	Davreholt 34
Blodager 58	Davrehøj 34
Blodeng 58	Davresten 34
Blodholm 58	Dommedag 87
Blodhøj 58	Dueredal 60
Blodmænd-Dal 58	Dverretved 60
Boderne 28	Dværgehøj 60
Boldershøj 53 f.	Dværgholt 60
Bolderslev 54	Dybæk (Døybeck) 70
Boldersmark 54	Dyrhøj 70
Bolderstoft 54	Døderød 79
Bollesager 53	Dødmandehøj 14
Bormose 17	
Borremose 18	Ellehøj 14, 60
	Ellekongens Høj 61
	Ellekær 60

- Ellemandsbjerg(et) 60 f.
 Ellemandsholmen 61
 Ellemose 60
 Elverhøj 45
 Esben(s)høj 12
 Eskeråd 79, 81
 Eskildshøj 14

 Farensted 19, 22
 Fartorp gæst 76
 Feldballe 27
 flaadagermeed 77
 Flækkehøj 14
 Frøbakke 53
 Frøholm 53
 Frøkær 53
 Frørose 53
 Frøskilde 53
 Frørose 53
 Fæsted 29
 Fæsti 29
 Fåresti 29

 Gadelamsager el. Gadelands-
 agre 45
 Gadelang 77
 Galgeagre 38
 Galgebjerg 38
 Galgebøg 39
 Galgegyden (Galle Juden) 73
 Galgehøj 13, 38
 Galgepold 38
 Gallehus 38
 Gammeldysagre 14
 Germandstved 79
 Gildebjerg 43
 Gildehusager 43
 Gildehusled 43
 Gildehusås 43
 Gildesboet 42
 Gilde(s)høj(e) 42 f.
 Gildeskov 42
 Gildesløkker 42
 Gildesten 43

 Gildestuevænget 43
 Gildestævne 43
 Gildesvald 42
 Grandestedled 40
 Grandetoft 40
 Gravengård 18
 Gravenhøj 14
 Gudbjerg 54
 Gudme 54 f.
 Gudum 55
 Guidbjerg 54, 65

 Hagen(s)høj 12
 Hald 76
 Hang(e)høj 14, 39
 Hangshul 40
 Hangshøj 40
 Harildsbakke 56
 Harre 55
 Har(r)ild 56
 Havrerød 79
 Hekkentved 79
 Hellig Anders Høj 34
 Herrevej 20
 Hesselmed 77
 Hes(t)schie 47
 Hjelmgård 30
 Hjerting 7
 Ho 57
 Holmade (Holmoogs fallet) 70
 Holmans hrd. 38
 Horsebodblok 29
 Horsfold 29
 Hov 57
 Hovby 56
 Hovvej 20
 Hulby 72
 Hvilehøj 34
 Hvilesten(en) 34
 Hvilshøj 34
 Hængehøj 39
 Hærvej 20
 Hørgård 33
 Hørsænke 33

- Ildehøj, se Elverhøj
 Jomfrukilde 61
 Jordbro 21
 Jyldstenshøj 15
 Jyndbjerg 15, 59
 Jyndeved 15, 21, 59
 Jyndovn 15 f., 59
 Jættehave 59
 Jættehøj 59

 Kildeagre (Kiald agrer) 70
 Kistehøj 63
 Klapholt 32
 Klapperis 32
 Klapskov 32
 Klostervej 20
 Knapnæring 87
 Korntvede 79
 Kransebøgsholm 44
 Kræmmersten 34 f.
 Kvistskov 33
 Kællingsten 34 f.
 Kællingsti 34 f.
 Kællingtorn 34
 Kæmpehuse 16
 Kæmpeovne 16

 Langfredag 87
 Lavø 38
 Legbjerg 46
 Legdal 46
 Leghøj 46 f.
 Liegdall, se Legdal
 Loddenhøj 13
 Lovebjerg 38
 Lovringvejen 20
 Loyetvede 79
 Løvkrog 32
 Løvlund 32

 Majbænken 44
 Majstenene 44
 Majtræet 44

 Malhøj 38
 Mand(s)bjerg 61
 Mand(s)høj 61 f.
 Mark 73 f.
 Medum 37
 metæ 77
 Mols 38
 Munkmade (Monckmog) 70
 Målhøj 38

 Nielstrup 8
 Noskebrænde 25
 Nødebo 28
 nøsyngmædæ 77
 Odense 57
 Oenskilde 51
 Oksenvad 21
 Oksevejen 20
 Oldemorsager 86
 ometæ 77
 Onsbjerg 51
 Oushøj 14

 Pederstrup 8
 Pinsebakkerne 44 f.
 Pinsefald 45
 Plantebed 33
 Poskær Stenhus 16
 Povlstrup 8
 Pugehus 16

 Ribervej 20
 Rævehøj 13
 Røverstue(n) 16 f.

 Saltboleje 28
 Sjørring Volde 18
 Skavböke 33
 Skavlkær 33
 Skavris 33
 Skedegaard 29
 Skegård 29 f.
 Skjern Mærsk 76
 Skjorte Hanses Agre (Siorte)

- Hanszis agre) 73
 Smedebjerg 62
 Smedehøj 62
 Smedjehøj 62
 Smøl 26 f.
 Smørbjerg 64
 Smørgrav 64
 Smørhul 64
 Smørhøj 64
 Snækkebjerg 17
 Solbjerg 63 f.
 Solgård 64
 Solhøj 63
 Sommerhusås 30
 Spåbæk 64
 Spåmose 64
 Stabrand 25
 Stavshoved 41
 Stenbro 21
 Stendans(en) 17
 Stendysager 14
 Stenhus 16
 Stenhøj 14
 Stenkiste 16
 Stensnekkehøjen 17
 Stokbro 21
 Stolpeagre 71
 Stubbedam (Støbbedam) 72
 Stubbeås (Støbe aas) 72
 Stuemandsås 62
 Stævnebakken 40
 Stævnebjerg 41
 Stævne(e)høj 40 f.
 Stævnebakken 41
 Stævnhøj 41
 Svedenholt 26
 Svedenløkke 26
 Svedenstub 26
 Svedentoft 26
 Svensrød 79
 Swenstorp bromøllnæ 22
 Svinbo 28
 Svinefold 29
 Svinehøj 14
 Svinesti 29
 Svinninge 26
 Sæding 11
 Thorsager 51
 Thorslund 52
 þuruiar hauk 13
 Thurø 53
 Tinggyden (Ting Jyden) 73
 Tinghule(n) 37
 Tinghøj 37
 Tingvad 37
 Tingvej 20
 Tirsbjerg 54
 Tise(t) 54
 Tishøj 54
 Tislund 54
 Tisvildeleje 28
 Tokhøj 14
 Tordys 53
 Torhøj 53
 Torløkke 53
 Torsbjerg 52
 Torshøj 52
 Torslund(e) 51
 Torsløkke 52
 Torsminde 52
 Torsmose 52
 Torø 53
 Torøje 52 f.
 Tremhøj(e) 11
 Trolddomsskifte 62
 Trolde Oldemor 62
 Troldhøj 62
 Troldkær 62
 Troldovn 16
 Troldstuen 17
 Tudehøj 42
 Tudestenen 42
 Tuehøj 14
 Tuleshøj 59
 Tveden 79
 Tøndring(er)vej 20
 Tøvtløs 87

- Ulvegrav (Øllegrafs agre) 71
Ulvemose (Øllemose) 71 f.
Urnehoved Stenbro 21
- Vanrad 87
Vemmelev 7
Vesterhøj 14
Vi 57
Vi, Store-, Lille- 57
Videkær 41 f.
Vimose 57
Vinterkæret 21
Vintervad 21
Vintervejen 21
Wintær wægh 21
Virk(e) 19
- Virkeager 19
Virklund 77
Vojens 51, 57
Vojenshøj 51
Volborg hrd. 18
Voldborg 18
Vonsbæk 51
Vonsmose 51
Vættebjerg 59
Vættehøj 59
Vættemose 60
- Ærtebjerg (Atbierre) 70
- Ål(e) 57

Bogen er sat med Garamond 10 punkt og trykt i

Fr. Martin's Bogtrykkeri, Christiansfeld.

Papir: Tryk E, 100 g. De forenede Papirfabrikker.

Oplag: 1600 eksemplarer.

Omslaget er tilrettelagt af *Evald Thøgersen* på grundlag
af Kong Valdemars Jordebog f. 37 r